

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՅԱՐԱԿՈՐԹԻՒՆ ԱԾԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏԵՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԷԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՐՏ 1885

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական համադիր		ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ
Տարուի նախնություն (Գ.)		Ն. ՏԱՂԱՎԱՐԵԱՆ
Բնագիտական կազմաթիւն աւելցական		ՇԵՐՈՆԻՍՈՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Գրական սեռերու վրայ		Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Յոնիական քրքակցութիւն		Ա.
Դրամատուն ժողովրդային		ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ. — Գրեց Գ. Վ. Սրուանձտեանց : Գին 12 դանեկան :

ՃԱՇԱԿ ԱՐԴԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. — Աշխատասիրեաց Ա. Պիպէոճեան : Գին Ա. մասին 5, Բ. մասին 7 դանեկան :

ԱՐԲԱ ՔՕՆԱԹԱՆԹԷՆ. — Թարգմանեց Եւփիմէ Պ. Օտեան : Գին 10 դանեկան :

ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ. — Հեղինակ Յակոբ Մ. Հանեան : Գին 15 դանեկան :

ԻՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ կամ Տղոց աչքն ու ականջը կրթելու եղանակ, Ազատ Թարգմանութիւն Մ. Մամուրեան : Գին 6 դն :

ՀԱՄՈՎ. - ՀՈՏՈՎ. — Երկասիրեց Գ. Վ. Սրուանձտեանց : Մամուլ տակ կը զտնուի Թորոս Աղբարին Բ. Հատորն :

ՆԱԲԱՍԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՒԱՌՍ ՄԱՆ Ա. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան :

ՈՒՂԵՒԱ ԿԱՄ ԶԵՅԹՈՒՆ. — Նկարագիր տեղական, կենսական, բանասիրական. — Գրեց Յ. Յ. Ալլանկէրտեան :

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ. — Նոր դրուքին. Ման Ա. ՈՃ, Հանդերձ բառագիտական և մտամարզական վարժութեամբք. Երկու հատոր, հանդերձ բանալիով. Յօրինեաց Մինրան Պ. Ասրանազեան, ուսուցիչ Հայկական լեզուի և գրագիտութեան. Տպագրութիւն Պաղատադեան (Արամեան). Գին երեք հատորին՝ 55 դանեկան :

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵՂԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵԶՈՒԻ. — Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դաս, յօրինեալ ըստ նորագոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիդրիոս Զօրագեանէ. Տպագրութիւն Պաղտադեան. գին դ՛. 10 :

ԻՐԱՏՏՈՒ ԿԱՄ ՀՐԱՀԱՆԳԻԶ ԲԱՐՈՅԱՎԷՊԲ ՄԱՆԿԱՆՅ ՀԱՄԱՐ. — Թարգմանաբար հաւաքեց Աւետիս Թ. Կէզիւրեան. Գին 100 փարայ.

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԷՍ

ԱՄՍԵՍ

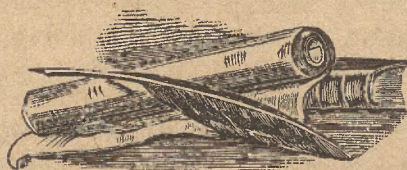
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՐՏ 1885

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

—
1885

3. 1911

1. 1911

2. 1911

3. 1911

4. 1911

5. 1911

6. 1911

7. 1911

8. 1911

9. 1911

10. 1911

11. 1911

12. 1911

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՑ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՔ

ԺԲ. Հարցումն Երկրորդ, Այն ինքն է. եթէ Դանիէլի
յայտնեալքն՝ հին Հայկական նշանագիրք էին, ի՞նչ կեր-
պարանայ ներքե գտաւ զնոսա Դանիէլ. իբր ցա՞նկ կամ
ցուցակ ինչ այբուբենի՝ արձանագրեալ ի պնակաի, թէ
իբր մատենածե գրութիւն՝ որ այդ վաղեմի տառիւքն
ձեռագրեալ էր, — ինձ այնպէս թուի թէ ոչ ոք ի մե-
ծարոյ ունկնդրացդ պիտի յօժարի ենթադրել զառաջինն.
վասն զի այդ ենթադրութիւնն պատմական հաւաստիս
չունեղէն ի զատ, շատ բանաւոր ընդդիմութիւններ ևս
կըյարուցանէ. — յօրինակի աղագաւ եթէ ցուցակ մի
լինէր սոսկ այբուբենի, և վաղեմի այբուբենի, անծանօթ
և նորանշան ձեօք, ի՞նչպէս հնար եղած էր Դանիէլի
այդ ցրուեալ և անկցորդ ձևերէն գուշակել թէ Հայ
լեզուի կը վերաբերէր նա, կամ ի՞նչպէս հասու եղած
զօրութեան և ձայնից միոյ միոյ ի տառիցն, և թէ ի՞նչ
են իրենց շարադասութեան և հիւսուելոյ օրէնքն, և թէ

վերջապէս՝ ինչ իրենց հեգմանց կանոնն, մանաւանդ երբ խորհելու ըլլամք, որ թերի և պակասաւոր այբուբեն մի էր, և Հայերէն լեզուն անբաւական : — Դարձեալ ինչպէս կարելի էր որ մերքն այնքան կարեւորութիւն տալ ուղէին այդպիսի անխօսուն և անշաղկապ աւազոյ հատիկներու, կամ քանի մը կղմնտրաց ըսեմք, կոյտի որ թերի իսկ էր :

Իսկ ո՞ր թողումք որ կան նաեւ ժամանակակից վկայութիւնք որք կը մերժեն իսպառ ղկարծիան թէ սոսկ այբուբենի ցուցակ մի եղած ըլլայ Դանիէլի գտածն. — զոր օրինակ Խորենացւոյն ասելն թէ Դանիէլ զկնի ուսուցանելոյ Հաբելի և Վահրըճոյ՝ այդ նշանագրաց զգօրութիւնն և զընթերցումն, նաեւ ցուցակ մի տուաւ անոնց ձեռքն «Կարգեալ ըստ ձեռք օրինակի Յունական» «նին զվաղնջուց գտեալ նշանագիրս տառից» (Գ. ԾԳ.), — այսինքն է դասաւորեց զայդ վաղնջական տառերը ըստ կարգի Յունական այբուբենին՝ համապատասխան ձայնից հանգիպեցունելով զնոսա : (1)

Եթէ Դանիէլ հարկ տեսաւ զայդ հին ցուցակը խմանալի ընելու համար Մեսրոբեանց՝ Յունականին հետ

(1) Զայս նշանաւոր պարագայն կը լսէ Կորիւն. — իսկ Փարպեցի գողցես զնոյն գաղափարը կուտայ յասելն թէ «Հանգիպեցուցանէր զՀայերէն արթութայսն ըստ կարգման սիլովբայիցն Յունաց» (էջ. 42), սակայն ոչ Դանիէլի ընծայելով զայն, այլ Մեսրոպաց, եւ այս երեւի դիտմամբ քանզի զԴանիէլի ըրածն յիշատակէ իմն եւ Փարպեցին, նաեւ զկարգ բառն ի մէջ կը բերէ, ըսելով. «Նախ անդէն ի նմին «Դանիէլէ ինքն տեղեկանայր զկարգ նշանագրայն, եւ առեալ զի նմանէ առ թագաւորն... հասանէր» (էջ 38-39), — բայց չէ այն զոր ըսել կուզէ Խորենացին : Իսկ աւելի նշանաւորն այն է որ սոյն Փարպեցին Խորենացւոյն վերոյնշանակեալ խօսքէն քաղած բառերով պարբերութիւն մը կը յօրինէ ըստ

բաղդատել և հանդիպեցունել իբրև նոցա ծանօթ այբուբեն, կարծեմ պատշաճագոյն և բնականագոյն եղանակն էր, առանց այդ հին ցուցակին կարգն խանգարելու՝ զՅունական տառերն ցրուել այդ ցուցակին դիմաց, բայց երբ կը տեսնեմք որ Դանիէլ զհակառակն ըրաւ, այսինքն զհին Հայկական տառերը «Ըստ ձեռյ օրինակի Յունականին կարգեց», այդ պարագային պատճառ ոչ այլ ինչ կարեմք երևակայել, եթէ ոչ զի յիւր ձեռն գրուածն ոչ էր այբուբենական ցանկ մը, այլ կանոնաւոր սովորական գրուածք մը կամ մանաւանդ մատենան՝ մի կամ աւելի թուով, յորոց մի առ մի ժողովելով զիւրաքանչիւր տեսակ տառերն՝ ըստ իրենց ձայնական զօրութեան ցրուեց Յունական այբուբենին կարգին առաջն, և ինքն իրօք զցուցակն յօրինեց, որ չկայր յառաջ:

ԺԳ. Հարցումն Երրորդ. — Դամք ուրեմն այժմ ի վերջինն, այս է թէ Մեսրովբ այդ վաղնջական նշանագրերաց թերութիւնները լեցունելու ժամանակ՝ արդեօք անթերի եղողներուն զձեւերը թող՞ւց հաւատարմութեամբ, թէ ինքնակամ և մոռցածին նոր ձեւեր ընտրեց

առաջիկայիդ, « Զարթոյց աստուածայինն շնորհ (զմաշտոց) «ի ցանկութիւնս յայս կարգել զվաղնջոց գտեալ նշանագիրս «(տպ. շարագիրս) տառից» (էջ 44), կարգել բառին յօրինելոյ նշանակութիւն տալով, եւ ոչ ինչպէս իյորենացին կը հասկանայ, դատաւորել, ի կարգի հարկանել: Յօրինելոյ մտօք կը գործածէ փարպեցին զայդ բառը դարձեալ երկիցս սոյն կարճառօտ պատմութեանս քանի մի էջերուն մէջ, ուր երբ տեղ մը ըսած է «Կարգադրութիւն գրենոյն» (էջ 41), եւ ուրիշ տեղ մը «Կարգեալ այնուհետեւ՝ փրկչին առաջնորդութեամբ, «զգիւտ գրենոյն հայերէնի» (էջ 42), դողցես այնու մտօք որով ըսած է նաեւ տեղ մը. «Կարգել դպրոցս եւ ուսուցանել» (էջ 42):

կամ հնարեց: — Կարծեմ այս հարցմանս պարտ ու պատշաճ պատասխանն տալու առաւել քան զառաջինն երկար վարանելու տեղի չը մնար, երբ նախ՝ անգամ մի ևս ի յուշ բերեմք թէ Մեսրոբեանք ինչ եռանդեամբ ի ձեռս բերել ուղեցին զայդ նշանագրերը ի Գանիէլէ, և ինչ փութով իսկ և իսկ արքունի հրովարտակաւ հրաման հանել տուին յամենայն դպրոցս աշխարհին «նովին կրթել»: Եթէ չեմք երկբայիւ որ այդ եռանդեան և փութոյն յորդորին՝ Մեսրոբեանց հայրենասէր զգացումն էր և յարգանք իբր առ հայրենաւանդ հին նշխար մը զոր կուզէին վերակենդանացունել արագ արագ, անտես չենելով զնոցա առժամանակեայ զլծերութիւնն և զանբաւականութիւնս, ո՞ւր կը մնայր այդ յարգանքն և աւանդապահութիւն՝ եթէ զնոցա ձեն փոխէին և խանդարէին իսպառ. զի այբուբենի սեփական կնիքն զինչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ իւր ձեն, զայն փոխելն՝ սպանանել է: — Եւ ինչ հարկ այդ փոփոխման, երբ զառաջինն զսհեղան, և սփռեցին ընդ աշխարհն. նա մոռաւանդ այդ պարագայն (որ պատմական է, ինչպէս տեսանք ՚ի վերանգր) քանի՜ հակառակ հարկ փոփոխելէ զգուշանալու, որ հազարաւոր տղայք սկսել էին արդէն ընտանեանալ այդ հին նշանագրաց ձեռքն: — Իսկ աւելցունել հարկ է նաեւ ուրիշ փոքր ինչ հեռաւոր խորհրդածութիւն մի, որ այդ հին ձեռք իբրեւ հին ազգային աւանդի մը հաւատարիմ մնալն՝ դիւրութիւն կը մատուցանէր Մեսրոբեանց բարոյական զթուարութեան մը յաղթելու՝ որ կրնար յառնել և թերեւս յարուցեալ իսկ էր (ինչպէս պիտի նշմարեմք իսկ ընդ հուպ այդպիսի ինչ) ի չարակամ ընդդիմացողաց այդ ձեռնարկութեանն իբր նորելուկ բան: Հնութեան հեղինակութիւնն մեծ է յոյժ. և այնքան մեծ, որ նորա լեզուաւ խօսողն՝ չատ անգամ մտն

դժուարինն և զազեղ և զանհանդուրժելին, սիրելի և յարգելի և տանելի կ'ընծայէ: Ինչո՞ւ այդպիսի պիտանի օժանդակէ մը ինքզինքն զրկէր Մեսրոպը ինքնակամ և քմահաճոյ փոփոխութեան մը սիրով:

Վերջապէս վերապահելով ճառիս Բ. մասին զգրականապէս և զշօշափելի ապացոյցսն թէ Մեսրոպը իւր այբբենարանին մէջ զԴանիէլեան կոչուած հին նշանագրաց ձևերը հաւատարմաբար պահելու զգուշացաւ, այժմ որպէս զի մեր առաջարկեալ հարցմանց չղթային (զորմէ կախեալ կայ մեր հետազօտելի խնդրոյն լուծումն) այս վերջին օգակն ևս պինդ ըլլայ և մուխ իբրև զառաջինն, ամրացունեմք զայն յառաջ բերելով նաև զՓարպեցւոյ բանից զամենաբացայայտ վկայութիւնն որ կ'ըսէ, «Զար-
« թոյց Աստուածայինն շնորհ (շՄաշթոց) ի ցանկութիւնս
« յայս, կտրգել զվաղնջոց դաեալ նշանագիրս տառից,
« գորս ոչ ուրուք էր հոգացեալ արկանեղ ի կիր » (էջ
ԿԷ). — և կը հարցունեմ այս վկայութեանս վերայ թէ
ինչպէս կարելի էր համարձակել ըսել Փարպեցւոյն թէ
Մեսրոպը զհին նշանագիրս հոգացաւ արկանեղ ի կիր
(այսինքն ի գործ ածել), եթէ այդոնց զձևսն փոփո-
խեց. զի սուղ ինչ յառաջ ըսինք արդէն, թէ այդպիսի
փոփոխութիւն՝ մահ է այբուբենի մը անձնաւորութեան:

ԺԴ. Եզրակացում իմն հարցմանցս. — Ահաւասիկ, Տեաքք իմ և Տիրուհիք մեծարոյք, վախճան հարցմանցս, յորոց զայս երեք կարեւոր գիտելիս ժողովեցինք. Ա. թէ Դանիէլեան անուանեալ նշանագիրք վաղնջականք էին: Բ. թէ այդ նշանագիրք ի հին մատենից հանուեցան: Եւ Գ. թէ Մեսրոպը անփոփոխ պահեց այդ հին նշանագրաց զձևերն: — Սակայն, որչափ ընդունելի եղան ձեզ այդ երեք գլուխք բանիցդ, այժմ, կ'առար-

կէք ինձ անշուշտ թէ գործա ինչ վերաբերութիւն ունին Մետրոբայ ի Միջագետս երթալոյ խնդրոյն հետ, — Եւ կարի իսկ սեղմ և անընդմիջական վերաբերութիւն, զի յետ միանգամ ընդունելու թէ Մետրովը զիւր նորաձոյլ տառերը հին նշանագրաց հաւատարիմ մնալով կարգաւորեց և կատարելագործեց, և թէ դարձեալ զնոսա ի հին մատենից հանեց կամ հանել ուզեց, — այս վերջին պարագայիս մէջ չէ՞ ներելի մեզ դէպք մի երեւակայել յանկարծ ամենակարելի. այն է թէ՛ այդ առ Մետրովը յղեալ մատենանքն ի Դանիէլէ՛ եղած ըլլան անտրուեստ և անշուք գրչութիւնք, ոչ այնքան վայելչադիր և ոչ այնքան կանոնաւոր, որքան կարեւոր էր Մետրոբայ լորջ գործոյն համար, և կամ ոչ այնչափ համաձայնք, որ սոյոգ ձեւոց վերայ՝ — գէթ քանի մի տառից — տարակոյս հանած չըլլան Մետրոբայ մտաց մէջ, և կամ թէ իրենց հնութիւնն իսկ այնչափ անբաւական, որ յաշո Մետրոբայ կասկածելի երեւած չըլլայ նոցա բնիկ և նախնական ձեւոց հաւատարմութիւնն, Այս ամենայն դէպք յոյժ կարելի. քանզի աներկբայելի է որ զայդ մատենաները Դանիէլ ըստ գիպաց և ոչ մասնաւոր ընտրութեամբ ժողոված էր։ Այսպիսի հնարաւոր պարագայի մէջ ուրեմն ինչ կը հրամայէիք, Տեարք իմ, որ ընէր Մետրովը, — ինքն թէ կը բաղձայր որքան կատարեալ, այնքան միանգամայն հին և բնիկ աղղային այբուբենի վայելուչ տիպար (type modèle) մը վերընծայել Ազգին, ոչ ապաքէն որ հետամուտ ըլլար հնագոյն կամ դէթ ընտրելագոյն մատենաներ գտնելու աշխատիլ. — բայց զայսպիսի հետազոտութիւն մը ո՞ւր իսկ անհրաժարելի հարկ էր անձաւք կատարել ոյսր անդր չըջելով, եթէ ոչ Մետրոբայ երբ խորհիմք որ այդպիսի մատենք շատ հաւանականաբար գրատանց որմոց մէջ

փակեալ կ'ըլլային, ուստի հնար չէր ի դուրս հանել տալ և մինչև ի հայտ առ ինքն յղել ի քննութիւն: Եթէ այդպիսի ինչ պարագայ կարելի է, միթէ կարելի չէ՞ որ Մեսրոբայ իրօք իսկ այդ դէպքն պատահած ըլլայ (վերին հարցմանցս զօրութեամբ), որով և ներելի չէ՞ երեւակայել թէ մի՞ գուցէ Մեսրոբայ ի Միջագետս ուղեւորութեան պատմութիւնն, զոր Խորենացւոյն Գ. ՅԲ. առեղծուածային գլխոյն մէջ կ'ընթեռնուիմք՝ սոյն այս նպատակ ուղեւորութեան ակնարկութիւնն ըլլայ: Երեւակայեալ ենթադրութիւն մի է սա բովանդակ անտարակոյս, բայց ո՞ կ'արգելու զմեզ զայս ենթադրութիւնն՝ իբր լապտեր ի ձեռս առած՝ փորձեմք անգամ մի մօտել Խորենեան բանից մթին և անել բաւղին մէջ, թերեւս կարօղ լինիմք այդ գետնուղի խաւարչաին որմաց վերայ, ուր այժմ ոչինչ կը նշմարեմք յայանիս և կապակցեալս, իմանալի երեւոյթներ տեսնեմք, և միանգամայն ուղիղ և հարթ ընթանալի շաւիղ մի գտնեմք, որով համարձակեմք ըսել թէ մեր այս ենթադրութիւնս իրօք ստուգութիւն է:

ԺԵ. Մեսրոպ ի Միջագետս. — Արդ առանց զՍոկրատեսն հարցմանց տակաւին ձեռն թողլու, զայս նախ կը հարցարանեմ. եթէ ստոյգ լինէր իրօք թէ Մեսրոպը ընտրելագոյն գրչագիր մատենից կը կարօտէր, ո՞ր հարկ էր նմա գիմել նախ. ո՞չ ապաքէն ի Միջագետս Ասորոց, և յառաջ քան զամենեւին առնոյն ինքն Դանիէլ Ասորի, ուստի եկած էին առաջին մատենքն. — և ահա արդարեւ զայդ իսկ պատմելէն կ'ըսկսի Պատմիչն. « Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրոպը իջանէ ի Միջագետս . . . առնոյն Դանիէլ »: — Եթէ համարեմք որ զինդրեալն չեգիտ առնմա, ինչպէս բացատրելու

էր զայն. ոչ ապաքէն թէ « եւ ոչ աւելի ինչ զտեսչ. քան զառաջինն »: (1) — Եթէ առ Դանիէլի չեգիտ նոր ինչ, ուր անտի զերեսս հաստաանելու էր երթալ. միթէ ոչ յեգեոսիա որ մերձն էր, և անդ դէպ ուզիլդ 'ի գիւտնն (գրատուն) զոր գիտէր թէ կայ՝ ամենազգի և բազմալեզու մատենիւք ճօխ. — և արդարեւ ճշգրիտ այդպէս կը յարէ Պատմին. « Անցանէ յեգեոսիա տա Պլատոս ոմն ճարտարասան հեթանոս՝ իշխան գիւտնին »:

(1) Վարդան պատմիչ իւր ոսկեփորիկ գրոց մը, որ Վարդանագիրք կը կոչուի, բաւական նոր, բայց եւ բաւական երկբայելի, բայց եւ դժուար հասկանալի մանրամասնութիւններ (գուցէ ի գրչաց խանդարմանէ) կ'աւանդէ այս գիւտոց գրոյն պատմութեան վերայ. ի մէջ այլոց կ'ըսէ եւս թէ Մեսրովր առ Դանիէլ երթալով առ նմա Ե գիրն ալ գտաւ, զոր յառաջագոյն չէր յղած իրեն Դանիէլ չհասկանալով անոր զօրութիւնը, գտնէ այսպէս ալ կը հասկցուի (Եթէ զե չընթեռնուիք ինկզ, ինչպէս կ'ընթեռնուն ոմանք) իւր այս խօսքէն. « Զի առաջինն ի նոցանէ էր առած ժէ գիր. զի « զե գիրն թողեալ էր եւ չէր թարգմանեալ. երբ Զանային « թէ թարգմանենք ըստ մեր լեզուիս, չգայր ի բան այն Ե « գիրն »: Թողլով առ այժմ այս խօսքին եւ բոլոր հատուածոյն քննութիւնը իւրում տեղում, այժմ զայս ինչ ակնարկել կուտամք, որ եթէ ստոյգ է Վարդանայ աւանդածն, աստի եւս յայտնի կը տեսնուի նախ որ Դանիէլ չէր այդ նշանադրաց տեղծողն, այլ ի մատենից հանած էր, եւ եթէ Մեսրովր այս իւր այցելութեան ժամանակ գտաւ առ նմա նաեւ ուրիշ մատեան զոր յառաջ չէր տեսած: Ուստի խորենացոյն. « Ոչ « աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն », եւ թէ « Ոչ ինչ օգ- « տեալ », եւ կամ « Անչա՛ մնացեալ » խօսքերէն հարկ չէ հետեւեցունել թէ այս իւր ուղեւորութեան ժամանակ ամենեւին ուրիշ մատեան չգտաւ այդ վաղնջական գրով, այլ թէ չգտաւ վայելչագիրս կամ հնագիրս, որոց ինքն պէտս ունէր. իսկ զչգտնելոյն պատճառսն պիտի բացատրեմք յերկրորդ մասին:

(Վանդի այբուբենն հնարելու օգնական խնդրողն ինչ գործ ունէր ճարտարաբանի մը հետ)։ — Իսկ ինչ ընելու էր Պղատոսդ այդպիսի այցելուի մը, որ իւր մեծարանաց արժանի եղած էր, անշուշտ թագաւորական ընծայութեան գիր մը ունենալով իւր հետ, և եկեր կը խնդրէր յիւրմէ ցուցանել նմա այս ինչ ձև նշանադրովք հայերէն հին մատենաներ. անշուշտ պարտ էր որչափ հայերէն լեզուաւ մատենաներ որ գիտէր թէ կային իւր գրատան մէջ, (և ըլլալու էին՝ գէթ ասորագիրք և յունագիրք) բոլորը իւր առաջի բերել տալ, և զՄեսրոբայ խնդրածն ի նոսա որոնել. և երբ չգտնէր, դառնալ ըսել թէ աւելի ինչ չգիտեմք քան զդոսա. — միթէ և խորենացւոյն բանքն տարբեր ինչ քան զայդ կ'ազգեն ընթերցողին այս փոքր ինչ չփոթեալ առղերովը, « Եւ նորա (Պղատոսի) խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր « ինչ միանգամ ի միտ առնոյր բան հայերէն՝ յինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ, զտգիտութիւն « խոստովանեաց հոգեւորն »։ Եւ արդարեւ՝ վերոյնշանակեալ ենթադրութեամբն զբաղեալ միտք՝ եթէ ի հեռուստ ականջ դնեն այդ անիմանալի բռնից զանգուածոյն հեռու արձագանդաց, կարծես անաշխատ զբան մասեան կամ գրեան, և զանիմաստն օգտեալ՝ զամենամերձն զտեալ պիտի լսեն, և իմանալի գաղափար մը պիտի ընդունին պատմութեան շարահիստութեանը։

Այդ գիւանէն ևս այսպէս ձեռնուռնայն մնալով Մեսրոպ, կը հարցունեմ դարձեալ, ինչ ընել պիտէր նմա, կամ թէ նոյն ինքն Պղատոս բարեսէրն որ իզձ կը ցուցանէր զայրն տազնապետ զոհ ընել, ինչ ընելու էր՝ ինքն որ գիտէր թէ իւր վարդապետն և նախորդն Եպիփանոս՝ շատ մը վայելչագիր և յարգի մատենաներ այդ գիւանէն բարձած և հետը տարած էր. ո՛չ ապաքէն

խորհուրդ տալ որ զնա գտնէ, յուսացունելով որ շատ հաւանականաբար առ նմա պիտի գտնէր զիւր փափաքածն — և ահա զայն իսկ կ'ընթեռնումք անընդմիջապէս. «Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր « եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն « գրեան ի նոյն գիւանէն Եղեսեայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատաց, որոյ անունն Եպիփանոս, զոր « ինդրեալ գացես լցուցանել զփափաք քո » :

Զնախնթացն և զվերջինս զայն՝ աճապարող գրչով՝ հիւսեալ սեղմ տողերն այժմ ի լոյս մերոյ լոպսերիս կարդալով, ոչ ապաքէն կարծել թուի մեզ թէ երանելի Պատմիչն գողցես ընդ իւր շուարեալ և տարակուսեալ ընթերցողսն կատակել ուզած է՝ իբր նոր ձև մը առարկելով այն ծանօթ հանելուկին թէ « զանունն տոմ, դու չիմանաս » : Քանզի ի՞նչ պատճառութիւն կայր զՄեսրոպը, — եթէ իրօք Հայկական այբուբենի մը գիւտոյն խնդրով եկած էր, — յղել ի յուսադրութեամբ առ Եպիփանոս ոմն, որ ոչ այլ ինչ ունէր առ իւր, բայց ճարտարաց գրեանս :

Բայց տակաւին այս զուարճալի առեղծուածը չաւարտեցաւ : Մեսրոպը լսելով ի Բաբելոն եպիսկոպոսէ թէ Եպիփանոս մեռեալ, բայց Հռոփանոս անուն աշակերտ մը « հրաշալի արուեստիւ Հելլեն գրչութեան » թողեալ է, որ և նա ի Սամուսատ կը միանայ, Մեսրոպը անդանդաղ յեղեսիոյ ի Սամուսատ կ'ընթանայ առ Հռոփանոս, թէպէտեւ « և յայտմ ևս անշահ մնացեալ » : Այլ զՀռոփանոսի արուեստն յիշատակելն աստ՝ այնպէս իմն կասկած կուտայ իբր թէ այդ նորա արուեստին համար փութաց երթալ առ նա Մեսրոպը. քանզի իրօք (ըստ միւս կարծեաց) քան զՊղատոս ճարտասան և քան զԵպիփանոս մատենաւոր՝ Հռոփանոս քաջագրիչ աւելի

յարմարագոյն մարդն էր այբուբենն մը հնարագործելու համար, բայց զԼորիւնոյ և զԽորենայւոյն այս մասին պատմածները եթէ ուշի ուշով ընդ իրեարս բաղդատեմք, յայանի կը տեսնեմք որ Մեսրովբ իսկոյն զՀռովանոս թողլով՝ վերստին յԵդեսիա գարձաւ, և անդ ժամանակ մի ևս իւր կանխաւ պատրաստեալ գործոյն վերայ վերջին աշխատութիւն մ'ալ և որոշումն ընելով ընդ իւր երկու օգնական քահանայիցն, զորս ընդ իւր ածեր էր, և վերջին անգամ մի ևս յաղօթս ապաւինելով, ուր և հրաշալեաց պատմութիւնն, (որ ոչ ևս ի Սամուսատ կատարուած կ'ըլլայ, — ինչպէս կարծած են ցարդ ամենայն քննիչք և պատմիչք, — այլ յԵդեսիա), վերստին կը դառնայ առ Հռովանոս ի Սամուսատ, յայնժամ իրօք զնորա գրչութեան արուեստն իւր պիտոյից ծառայեցնելու, որով ըսել է թէ Մեսրոբայ առաջին հապճեպով ըրած երթն — ի Սամուսատ՝ ոչ էր Հռովանոսի արուեստին համար, այլ ուրիշ պատճառի մը, և ինչ կարէր լինել այս, բայց զի զԵպիփանոսի մատենանն առ իւր ունէր նա:

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ՏԱՐՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դ

ՏԱՐՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑ ԵՂԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Կազմախօսական ապացոյց

Կենդանեաց դասեր եւ կարգեր երբեմն իրարմէ այնչափ կը տարբերին որ առաջին տեսութեամբ չեմք կրնար զայնս իրարու հետ կապացնել որպէս կաթնտուներն, թռչուններն,

սողուններ , ձուկեր եւ գորտազգիներ . բայց երբ լաւ քննեմք պիտի տեսնամք որ ձուկեզն (օւնիթօուէնկ) կաթնտուաց եւ թռչուններու , լէփիտօսիւէնը (lépidosiren) ձուկերու եւ սողուններու միջնորդներն են , օքսօլօթլու եւ լէփիտօսիւէնը գորտազգիներու եւ ձուկերու միջնորդներն կրնան համարուիլ . այդպէս միեւնոյն ճիւղի ամէն դասերն իրարու հետ կը յարաբերին , մանաւանդ եթէ քրքրեմք երկրաբանական խաւերն : Սոքա անբացատրելի են ըստ հին դրութեան՝ մինչդեռ լաւ կը բացատրուին ըստ նորոյն :

Չանազան դասի եւ կարգի կենդանիներ շատ անգամ նման գործիներ ունին , մինչդեռ երբեմն միեւնոյն կարգիներն տարբեր անդամներ կամ միեւնոյն ձեւափոխեալ վիճակի մէջ ունին այն կաթնտուաց դասի զանազան կենդանիներու անդամներն ըստ պարագային կերպարանափոխեալ են պահելով իրենց տրամատական կազմն . ինչ կայ աւելի սքանչելի քան տեսնալ մարդուն ձեռքն որ ունելու յարմար է , խուրդիկն փորելու , ձիուն սրունքն , ծովախոզի (marsouin) լողիչն եւ ջիղջի թեւերն որք միեւնոյն ձեւին վրայ շինուած միեւնոյն ոսկորներէն բաղկացեալ միայն ըստ պարագային ձեւափոխեալ են : — Ծնող (թիթեռնակ) եւ կրծող (պատենաթեւեան) միջատուց բերանի մոսերն միեւնոյնն են միայն ըստ պարագային եւ պաշտօնին փոխուած :

Կէտն թէպէտ կաթնտու մը բայց ջուրի մէջ ընակելով իր անդամներն լողիչներու վերածուած են , եւ ձեւով ճիշդ ձուկի մը կը նմանին :

Մսակեր , միջատակեր եւ խոտակեր կենդանեաց ակուաներն եւ մարսողական գործարաններն իրենց սննդեան յարմար ձեւափոխեալ են :

Թեւոտ (Մանջ) ջրակենցաղ թռչունին թռիչներն թխական թեւերու վերածուած են , որովհետեւ թռչելու չգործածելով ջուրին երեսէն լողալու պէտքն ունի . իրեն սնունդն գտնալու համար պարտի ջուրին մէջ ընկղմելու :

Այս ամէնը լաւ կը բացատրուին ըստ Տարուինական օրինաց եւ մինչդեռ անբացատրելի են ըստ նախնի դրութեան :

Տարուինական անդամներու գոյութիւնն ալ կը բացատրուի այս դրութեամբ որոց համար կ'ըսէ Տարուին « Դժուարին է

գտնաւ ըստ զգալի կենդանեաց մէջ, մէկ հատ մը որոյ մէջ
չգտնուի գոնէ անդամ մը իրեն տարրական վիճակին մէջ.
կաթնտուներու արական սեռի ստինքներն տարրական վիճակի
մէջ են, օձերու թոքի մէկ բլթակն նոյն վիճակի մէջ է,
թռչնոց խորթ թեւն (batard) տարրական մատ մ'է, ինչ կայ
աւելի զարմանալի քան կէտի սաղմի ակռաներն որոցմէ զըր-
կուած են չափահասներն, հորթերու վերին ծամեւեաց մէ-
ջի ակռաներն որք երբեք դուրս չեն ելնար: Սոցա վերայ
կրնամք աւելցնել նաեւ ինչպէս ըսինք այն պատենաթեւեան
միջատներն որք հովի գէմ չկրնալով մաքառել զաղբած են
թռչելէ եւ իրենց թռիչն կորսնցուցած են, թեւատի եւ բէն-
կուէն (pingouin) թեւերն այնչափ քիչ զարգացեալ են որ
միայն իբր թի կը գործածուին: (apteryx) անուն նոր Զէն-
լատայի մէկ թռչունին թռիչներն այնչափ փոքր եւ տարրական
են որ գրեթէ երբեք չի գործածեր, անտառներու մէջ եւ
մութ տեղեր բնակող կենդանիներն կոյր են, վազող թռչուն-
ներու որպէս Զայլամի թեւերն այնչափ փոքր են որ չկրնար
գործածել: Վերջապէս այս ամէնը կը բացատրուին գործա-
ծութեան փոփոխութենէն որ ժառանգականութեամբ իրենց
յաջորդաց կը թողուն եւ այսպէս կը տարբերին. — ըստ
Տարուինի կան կենդանիներ որոց գործարանք անդործու-
թեամբ չէ որ տարրականի վերածուած են, այլ նաեւ գոյու-
թեան փոփոխութեան համար որպէս Մատէռի կղզւոյն
թաղանթաթեւեաններն եթէ թեւեր ունենան, թռչելու փոր-
ձելով հովի զայնս ջուրին մէջ պիտի տանէր եւ պիտի խեղ-
դուէին: — Կան նաեւ տարրական գործարաններ որ ոչ թէ
քիչ գործածուելուն այդ ձեւին մտած են այլ նոր ծնունդ
կ'առնուն, եւ երթալով պիտի զարգանան որպէս Լէվիտոսի-
ուէի անդամներն եւ ցուկեղի ստնքային մասնն: — Ի մի բան
նոր դրութեամբ ամէն ինչ կը բացատրուի եւ ամէն խնդիրներ
կը լուսաւորին իսկ, հին դրութեամբ ամէն ինչ մթութեան
մէջ կը մնան:

2. Սաղմնային ապացոյցներ

Սաղմնախօսութեան մէջ առած առաջին ապացոյցն ամէն
կենդանեաց ձուէ մը ծնանդն է, որ ամենահզօր ապացոյց

մ'է եւ այդ բջիջի զանազան տեսակ ձեւափոխութիւնն է որ ամէն կենդանեաց ծնունդ կուտայ : Միեւնոյն կարգի եւ դասի վերաբերեալ ամէն տեսակի կենդանեաց սաղմային սկզբնական կազմութիւն միեւնոյնն է եւ վերջերն միայն կ'սկսի զանազանիլ, կաթնոտեաց թռչնոց, գորտազգեաց եւ սողուններու սաղմերն իրարու այնչափ կը նմանին որ կենդանաբաններն իսկ չ'են կարող զայնս որոշել իրենց սկզբնական վիճակին մէջ, որպէս կը խոստովանի Անգղիացի կենդանաբան մը թէ երկու ողնայարային կենդանեաց սաղմեր պահած է տարբեր չիւերու մէջ, եւ այժմ չգիտցուիր թէ կաթնոտի՞ մը կը վերաբերի, թռչունի մը, կամ սողունի կամ գորտազգիի մը, որովհետեւ կ'ըսէ զանազան անդամներ որք մի եւ նոյն կերպով ծնունդ կ'առնուն դեռ ծնած չեն :

— Այս նմանութիւններ աւելի մեծ են մի եւ նոյն խումբի տարբեր տեսակաց համար, որք կարծես շարունակաբար մէկ տեսակ են եւ ապա ուրիշ տեսակի ձեւ կ'ստանան, իրենց յատուկ ձեւն ստանալէ առաջ որպէս են միջատաց թրթուրներն :

— Տարուինականութեան մեծ ապացոյց մ'է նաեւ կենդանեաց սաղմային վիճակի մէջ ձեւափոխիլն : Եթէ բազդատեմք կենդանեաց սաղմային վիճակի մէջ ստացած ձեւափոխութիւններն երկրաբանական դարերու մէջ ստացած ձեւափոխութեանց հետ, պիտի տեսնամք որ ընդհանրապէս իրարու զուգահեռական կ'ընթանան : Միւլէռ կ'ըսէ թէ « կենդանեաց սաղմային վիճակի ձեւափոխութիւն իւր երկրաբանական դարերու մէջ ըրած ձեւափոխութեանց համապատասխանութիւնն է » :

— Մարդու սաղմն ալ այս ձեւափոխութեանց կենթարկուի . համապատասխան համար պիտի ըսեմ թէ, մարդն ձուի մը սիրտ ունի ապա սողունի մը, գորտազգիի մը եւ ապա կաթնոտի մը :

— Տարուին կ'ըսէ թէ եթէ երկու տարբեր կարգի կենդանիներ իրենց սաղմային վիճակին մէջ իրարու շատ կը նմանին, կրնամք եղբարկացնել թէ մի եւ նոյն արմատէ ծնունդ առած են :

3. Ապրող մարմնից երկրաբանական յաջորդութիւն

Երկրաբանական դարերու մէջ միշտ կը տեսնամք որ կեն-

դանեաց եւ բոյսերու տեսողներ կը վերջանան ապա անոնց նմաններ ծնունդ կ'առնուն աւելի կատարելագործեալ, ապա անոնք ալ կ'անհետանան ուրիշներ կը ծնանին եւ այսպէս շարունակաբար: Քիւլիէ այս նկատմամբ հին դրութեան վարդապետաց գաղափարն համառօտել կ'ասէ, պարբերական հողազնտի կործանումն (catastrophe) տեղի կ'ունենար, ամէն անգամին կենդանի կամ բոյս անհետացած են, եւ Աստուած կրկին նոցա նման բայց աւելի կատարելագործեալ կենդանիներ ստեղծած է, ատոնք ալ անհետացած են միեւնոյն պատճառաւ եւ Աստուած կրկին ստիպուած է ընել եւ այսպէս շարունակաբար՝ ճիշդ նման գրքի մը որ պարբերական կերպով կ'այրի եւ հեղինակն ամէն անգամ կ'ստիպուէ բարդմամբ կրկին անգամ գրել եւ տպել դայն: Ընչպէս կը տեսնուի ըստ այս տեսութեան տեսակներն անփոփոխական են եւ միայն յեղափոխութիւններ իրենց վերջ կ'ուտան:

Այս գաղափարն տիրած էր մինչ Շաւլ Լիլլ (Charles Lyell) որ պարզեց բացատրեց թէ այդպիսի միլիոնաւոր ստեղծումներ տեղի ունեցած չ'են այլ այդ փոփոխութիւններ երկրաբանական դարերու, պարագայից պահանջմանց արդիւնքն էր որ տեսակներ կը փոխէր ըստ պարագային եւ կը կատարելագործէր: Ըստ այս դրութեան տեսակներն շարունակաբար կը փոխուին:

— Ըստ այս դրութեան մի եւ նոյն կարգի երկու տարբեր կենդանիներ մին երկրաբանական ստորին խաւի յատուկ իսկ միւսն վերին. միջանկեալ խաւերու մէջ պիտի գտնամք նոցա միջանկեալ տեսակներ եւ ձեւեր. այս, եւ այս միթոսով է որ երկրաբաններ կը յաջողին խաւերու կազմութեան բաղդատական տարիքն որոշել: Այս բաղդատութիւն երեք տեսակ կրնայ ըլլալ:

1. Մերթ միեւնոյն ձեւն կը գտնուի ամենանախնական խաւերու մէջ որպէս այժմեաններուն եւ նոյն իսկ այժմեան ապրողներու մէջ առանց որ եւ է փոփոխութեան: Կը հետեւցնեմք թէ միջանկեալներու դարերու մէջ ալ փոխուած չ'է, որպէս Լինկիւլ (lingule) անուանեալ կակղամորթեան կենդանին որ կը տեսնուի Սիլուրեան խաւերուն մէջ որպէս նաեւ կ'ապրի այսօր մեր ծովերու մէջ առանց որ եւ է ձեւափոխութեան:

2. Տեսակ մը որ այն ինչ խաւին մէջ անհետացած է իրմէն նախորդ եւ իրեն յաջորդ խաւերուն մէջ իրեն կազմութեան մօտեր կը տեսնամք եւ որչափ հեռանամք այնչափ տարբերութիւնն կը մեծնայ. Որպէս Սէւաթիթ (ceratite) անուանեալ գլխտտեան կակղամորթն որ Թուրսի մէջ կը գտնուի իրեն յաջորդող յուրեան կազմութեանց մէջ ձեւափոխելով ամոնեղլիւր (ammonite) կարտադրէ եւ որքան հեռանամք այնքան նմանութիւնը կը նուազի :

3. Ընդհանրապէս մէկ տեսակն զանազան ձեւափոխութեանց տակ տարբեր տեսակաց ծնունդ կուտայ որ երթալով այսինքն վերին խաւերու մէջ իրարմէ կը հեռանան, եւ եթէ միջանկեալներ չ'ունենամք, այլ եւս արմատն չ'եմք կրնար որոշել մինչդեռ նոցա մի եւ նոյն արմատէ առաջ գալուն չ'եմք կասկածիր որպէս խոցերու եւ ուղտերու համար :

Գաւառի մը կամ երկրի մը կենդանիներ այն երկրի անհետացած տեսակներէն ծնունդ առած են : Արդարեւ, Աւստրալիա որ Պարկաւորներու հայրենիքն է, նորա խաւերու մէջ կը գտնամք զանազան անհետացած կաթնտուներ որք կը ցուցնեն հետզհետէ տեղի ունեցած փոփոխութիւններն :

Պրագիլ որ Անատամուքներու ամէն տեսակի հայրենիքն է նորա կազմութեանց մէջ ոչ միայն նորա հետքերն կը տեսնամք այլ նաեւ խել մը անհետացած անատամուքներ որք զայն ուրիշ խումբերու հետ կը կապեն :

Նոր Զէլանտայի թռչնոց համար մի եւ նոյն բանն կը նշմարուի, փիղերու, կապիկներու եւ առիւծներեւ համար, մի եւ նոյն բանն կրնամք ըսել հին աշխարհի համար եւս :

Ըստ տարուինական տեսութեան պէտք է որ երկրաբանական ամենասկզբնական խաւերէն սկսեալ մինչ ներկայիներուն մէջ տեսնայինք շարունակ ամէն կենդանեաց իւր սկզբնական վիճակէն մինչեւ ցարդ, բայց դժբաղդաբար չ'ատերու հետքն անհետացած է զանազան պատճառներով եւ մնացեալներու մի խիստ քիչ մասն մեզ ծանօթ եւ այս մասին Տարուին կ'ըսէ « Երկրաբանական հնութիւններն հողագնտի պատմութեան կը նմանի որ անկատարաբար պահուած է եւ որոյ միայն 2-3 երկրի վրայ խօսող վերջին հատորներն ունիմք եւ այս հա-

տորից միայն մի քանի գլուխներն, երբեմն ամէն գլխի մի քանի տողերն ունիմք, ի՞նչպէս կրնամք այս անկատար միջոցներով ամէնն վերակազմել » :

Այս անկատարութեամբ կրկին երկրաբանական հնախօսութիւնն մեզ կը ցուցնէ տեսակներու միմեանց փոխուելու անցքերն սրալէս ամոնեղջեր եւ նետախեցւոյ զանազան տեսակներն որոց ամէն մէկ տեսակներն կրնամք տեսնալ :

Հետզհետէ ծնունդ առնող տեսակներն միշտ նախորդներն կը գերազանցեն իրենց կազմութեան կտտարեւադործութեամբ : Այս երկրաբանական տեսութիւն համաձայն է Տարուինական դրութեան, եւ քանի որ երկրաբանական հնախօսութիւն (որ դեռ նոր ծնունդ առած է) ծաղկի, այնչափ այս դրութիւն կը հաստատուի, արդէն նորա մէն մի քայլն նոր դրութեան ապացոյց մ'է :

Ն. ՏՅՂԱՒԱՐԵԱՆ

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵԳԱԿԱՆ ⁽¹⁾

Պ. Ժանսէն, Գաղղիացի նշանաւոր աստեղագէտը, Գաղղիոյ տէրութեան կողմանէ Գորոմանտէլի ափանց վրայ գլտնուող Գիւլնիթոր քաղաքը խրկուեցաւ, նոյն տեղէն արեգական խաւարումն ուշի ուշով զննելու համար : Այս մեծահռչակ զննիչն ամենապարզ կերպով մը (լուսադիտակը, բացուածքով մը ըստ մասին արեգական սկաւառակին վրայ եւ ըստ մասին արեգական սկաւառակէն դուրս դնելով) ցուցուումները, նոյն իսկ արեգական վրայ եւ որ եւ իցէ խաւարմանէ դուրս կրցան տեսնել ու զննել : Այս կերպիս կիրառումն յիշեալ երեւելի աստեղագիտին ցուցուց որ « Ա. — Բոլորական խաւարմանց ատենն զննուած լուսաւոր ցուցուումներն հաւասար

(1) Շարունակութիւն եւ վերջ :

կերպիւ արեգական շրջապատին կը վերաբերին : Բ. — որ այս մարմիններն այրելէ ճերմկցած ջրածին կազէ բաղկացեալ են եւ թէ այս կազը այն մարմնոց մէջն ամենէն աւելի կը գտնուի թէեւ ամբողջ գանգուածը չի կազմէ : Գ. — որ արեգական շրջի մարմիններն այնպիսի շարժմանց կայարաններն են, որոց վրայ երկրային որ եւ իցէ երեւոյթ մը գաղափար մը չի կրնար տալ, հոն երկրիս ծաւալէն հարիւրաւոր անգամ մեծ եղող նիւթոց ժողովածոյքներ կը տեղափոխին եւ քանի մը վայրկեանից մէջ կը ձեւափոխուին (Տես առ այս լուսապատկերային Ուսումնասիրութիւն Արեգակնային ուռոյցից, Տար. Երկ. Պաշտ. 1869) :

Ուրեմն այսպիսով արեգական արտաքին վարդապետն ծածկոցը, զոր երբնագունտ (chromosphère) կոչած են, ըստ ինքեան կազային է եւ ջրածնային : Ահաւասիկ գիտութեան համար ստացեալ ամենակարեւոր մի նոր կէտ եւս :

Ահա աւելի եւս կարեւորագոյն կէտ մ'ալ, արեգական բնութիւնն հասկնալու համար, փոխանակ բեւեռականացեալ լուսոյ յատկութեանց դիմելու, 1861էն ի վեր (թուական որ նշանաւոր է Պ. Ֆերքսիի և Պիւնչէնի՝ լուսապատկերային վերլուծութիւնն գտնելովն) արեւապատկերային գծից դիմեցին : Նախ և յառաջ հետեւեալ փիլիսոփայական սկզբունքն յիշելու ենք, այսինքն թէ « ճիգն ընդդիմութեան հաւասար է » : Այս սկզբունքէն օգուտ քաղելով բնագէտք ստուգեցին թէ « բխումն կամ արտահոսումն ընկղման կամ կլանման հաւասար է » : Այրելէ ճերմկցած հաստատուն կամ լոյծ մարմին մը շարունակ լուսապատկեր մը կուտայ և որ և իցէ բեկանելիութիւն ունեցող ճառագայթներ կը բովանդակէ, ուր որ կազային վիճակին մէջ եղող մարմին մը, միայն մէկ կամ աւելի խիստ յստակ ու որոշեալ բեկանելիութեամբ գուններու ճառագայթներն կը ներկայացնէ : Լուսապատկերը, այս ճառագայթները կը գտտէ և զանոնք կ'որոշէ : Ահաւասիկ բըխման համար բաները այսպէս տեղի կունենան, իսկ կլանման կամ ընկղման համար, որ այս մարմիններն իրենց մէջէն թափանցող լուսոյն կրել կուտան, ճիշտ ասոր հակառակը կը պատահի : Հաստատուն կամ լոյծ վիճակի մէջ գտնուող թափանցիկ մարմին մը իւր մէջէն ամէն ճառագայթից անցքին չը դի-

մանար, բայց յիշեալ ճառագայթից փայլունութիւնն տեսանելի կերպիւ կը տկարացնէ, ուր որ կազ մը խիստ որոշ սահմանեալ բեկանելիութիւն ունեցող ճառագայթներն կը մարէ, իսկ միւսերուն առանց փոփոխութեան, իւր մէջէն անցքն չարգելուր: Այս սկզբանց վրայ աւեցլու նաեւ հետեւեալ գլխաւոր դէպքն որով եթէ կազ մը մինչեւ այրելէ՝ ճերմկցած վիճակին հասնի, իբր լուսոյ աղբիւր ճշդապէս այն տարրական ճառագայթները կը բխէ, զորս պիտի ընկղմէր կամ կլանէր, եթէ իրեն ընկղմիչ միջոցի դեր արուէր: Ուրեմն թէ որ այրելէ ճերմկցած հաստատուն կամ լոյծ մարմնէ մ'առաջ եկող լուսոյ ճառագայթի մ'անցքին վրայ մետաղական շոգիներ բովանդակող կաղալին բոց մը դրուի, անմիջապէս լուսապատկերին մէջը էջ մը որոշ սահմանեալ սեռա գծեր կ'երևին, որոնց ներկայութիւնն ընկղմամբ կամ յիշեալ ճառագայթից համեմատական լուսաւոր ճառագայթից մարումը կը ցուցնէ: Այսպէսով է որ երեոյթն ըստ կամաց փորձարկուին կը փոփոխի: Վերջապէս պէտք է աւելցնել նաեւ որ լուսոյ չրջած միջոցը որչափ որ մեծ ըլլայ, այսու ամենայնիւ անհաշուելի ժամանակէ մը ետքն իսկ, իւր բխած ատենը ունեցած առանձնական յատկութիւններովը կը հասնի ի մեզ:

Այս զանազան սկզբանց վրայ կայանալով, Քիրքոֆ, Ա. կաւերում, Թալէն և այլք, արեգական երբնալուսագնդին (chromophotosphère) մէջը ջրածնէ ի զատ, Սոսիումի, Գալիումի, Մանէէջիումի, Պայրիումի, Երկաթի, Մանկանէզի, Քրօմի, Նիգէլի, Գօպալթի, Պղնձի և Զինկի ներկայութիւնն ստուգեցին, որոնց ամէնն ալ երկրիս բնալուծական բաղադրութեան մէջը կը մտնեն: Այս մետաղք ինչպէս նաեւ ընդհանրապէս բոլոր մարմինները, ամենաբարձր ջերմութեան ենթարկուած ժամանակնին իրենց բնալուծական խնամութիւնն կամ մերձաւորութիւնն կը կորսնցնեն եւ անոնց շոգիքն այրելէ ճերմկցած ջրածնի փայլունութիւնն արտաքոյ կարգի կը շատցնէ:

Հոս կ'աւելցնենք մօտերս ամերիկացի Եունկ աստեղագիտին հրատարակած արեգակ անուն գրքէն քաղելով, արեգական մէջ մինչեւ հիմայ զանազան միջոցներով գտնուած մետաղացիքն:

Մեխաղֆ	Լուսապատկերին մէջը փալլուն գծեր	Արեւայլուսապատկերին մէջը քշեալ գծեր:	ՁԵՅԻԿԲ
1. Երկաթ	600	460	Գիրքոճ :
2. Թիթան	206	118	Թալէն :
3. Գալիում	89	75	Գիւքով :
4. Մանկանէզ	75	57	Անկաթրում :
5. Նիքէլ	51	55	Գիրքով :
6. Գոսպալթ	86	19	Թալէն :
7. Գրում	71	18	Գիրքով :
8. Պարիում	26	11	»
9. Սոտիում	9	9	»
10. Մանիէզիում	7	7	»
11. Պղինձ	15	7 ?	»
12. Զրածին	5	5	Անկաթրում :
13. Բալլատիում*	29	5	Լէօքր :
14. Վանատիում*	54	4	»
15. Մոլիպտէն*	27	4	»
16. Սթրոնտիում*	74	4	»
17. Կապար	41	3	»
18. Ուրանիում*	21	3	»
19. Ալիւմինիում	14	2	Անկաթրում :
20. Սէրիում*	64	2	Լէօքր :
21. Գատմիում	20	2	»
22. } Թիթուածին α	42	12+1/2	Հ. Տրայբր :
} Թիթուածին β*	4	4 ?	Ջլուսթր :

Այս մետաղաց չափերը իրաց տուեալ աստղով մը նշանակուածներն, երբեմն երբնագնտին լուսապատկերին մէջն փայլուն գծերով ներկայացեալ են : Եունկ աստեղագէտը Սթրոնտիում եւ Սէրիում կոչուող մետաղներն այսպէսով տեսած է, անոնց փայլուն գծերուն արեւային լուսապատկերին մէջը իրենց սեաւ գծերուն հետ համեմատուելէն յառաջ : (Տես առ այս. Եունկ : Արեգակն՝ Երես 66) :

Պէտք է նաեւ յիշեցնենք որ Արուսեկին Լուսնիթազին եւ Երեւակին մթնոլորտներն ըստ զննութեանց Հ. Սէգգիի երկրիս մթնոլորտին կազմութեան նման կազմութիւն ունին : Կ'երեւի թէ յիշեալ մթնոլորտից մէջ Զրաչոգին ամենէն աւելի կը գտնուի : Վերջապէս Պ. Հըկընս եւ Մելլէր բազ-

մաթիւ լուսապատկերային վերլուծութեամբ ցուցուցին թէ նոյն իսկ աստեղք մեր աշխարհին նիւթոյն բնալուծական կազմութեան կը մասնակցին: Միգամածից գալով, որք կազային լուսապատկեր մը կուտան, յիշեալ գննիչք կ'ըսեն թէ « այնպիսի դրութիւններ են, որոնց անջրպետին մէջը կազ « մակերպութիւնն եւ դերը երկնային այն մեծ խմբէն (ծիր « կաթինն) որուն մեր Արեգակը եւ հաստատուն աստեղք կը « մասնակցին բոլորովին զանազան եւ ուրիշ աստիճանի է »:

Վերջապէս չի մոռնանք նաեւ որ լուսանկարը այս օրուն օրս ի կիր արկուած խուզարկութեանց միջոցներուն գորաւոր կերպիւ օգնութեան հասած է:

Ահաւասիկ ասոնք են ընդ ամէնն այն յատուկ սկզբունք որոնցմով երկնային մարմնոց բնագիտական կազմութեանը վերահասու կրնանք ըլլալ: Պ. Ֆէյի եւ Հ. Սիգգի մէջ, Արեգական բնագիտական կազմութեան եւ ի մասնաւորի արեգակնային բծերու մեկնութեան առթիւ եղած կարծեաց տարբերութիւնք այս օրուն օրս կրնան իրարու համաձայնիլ: Հ. Սիգգի որ Արեգական վրայ երկու հատուկ բաղկացեալ ստուար գործ մը հրատարակած է, եւ որուն օր ըստ օրեայ գննութիւնք ճշմարիտ Արեգակնային օդերեւոյթաբանութիւն մը հաստատելու կը հայէին. եւ որուն անօղորք մահն, թոյլ չի տուաւ իւր գործն շարունակել, Արեգական բծերն իբր մետաղական շողեաց բխումներէ յառաջ եկած կը նկատէ: Այս շողեաց զանգուածներն որք լուսագնդին մէջ լողացող կողեաց նման առկա ի կենան, յիշեալ լուսաւոր ծածկոցին մէջ ծակերու երեւոյթն յառաջ կը բերեն: Մէկ խօսքով ըստ կարծեաց Հ. Սիգգի արեգակնային բծերը պարզապէս բխման երեւոյթներ են, որ ներքին կազային զանգուածոյն արդիւնքն են եւ որք կ'երթան զլուսագունան կը ծածկեն:

Այս տեսութիւնը Պ. Ֆէյի տեսութենէն շատ կը հեռանայ, որովհետեւ Պ. Ֆէյ բծերը պոռուտածեւ շարժումներ, նոյն իսկ լուսագնդին մէջ յառաջ եկող թաթառներ (cyclones) եւ փոթորիկներ կը համարի, որք լուսագնդին զանազան զուգահեռականաց անհաւասար շտութեանց ազդեցութեամբն յառաջ կուգան: Յետոյ իրեն ըլլալիք հակառակութեանց

առաջին առնելով Պ. Ֆէյ կ'ըսէ « Թէ այս իրարու հակառակ
« յորձանաց առ երեւոյթ խառնուողն, որ կազային գնդի մը
« ճառագայթից ուղղութեամբն կը կատարուի, մէկ մասը՝
« ամբարձող շողիներէ կազմուած է եւ միւս մասը լոյծ կամ
« հաստատուն կաթիլներու արձաններէ կամ ցանցերէ ուրիշ
« բան չէ, եւ այս երեւոյթներս ալ բնութեան մէջ իրենց
« նմաններն ունին: Այս երեւոյթներս ամեն օր մեր հոլա-
« դնտիս վրայ կը կատարուին, ուր որ ջրերուն օդային սլը-
« տոյտքն մեքենականութիւնն յառաջ կը բերեն, մեր ծած-
« կոցը (մթնոլորտն) ամպերով շրջապատելով ու անձրեւն յա-
« ռաջ բերելով, որ վերստին երկրիս վրայ կ'իջնայ: Միայն թէ
« հոս պատճառն արտաքին է: Բայց պէտք ենք հնագոյն ժա-
« մանակաց հեռանալ, այն ժամանակաց յորում երկրագունտս
« դեռ իւր յատուկ ջերմութիւնն ունէր, որ աւելի ճիշդ նը-
« մանութիւն մը կարենանք կարգել: » (Տարբ. Երկ. Պաշտ. Ֆէյ, տարի 1873 երես 517):

Վերոյիշեալ երկու աստեղագէտք մի եւ նոյն եռանդեամբ
վառեալ կողմնակիցներ ու հակառակորդներ իրենց բոլորտիքը
ժողոված են, բայց յուսանք թէ այս իրարու հակառակ եղող
կարծեաց բախմանէ ճշմարտութիւնն կը բղխի: Առ այս
պէտք է գիտնալ թէ հոս տեղս բանը բոլորովին մեքենական
խնդրոյ մը վրայ է, այսինքն կազերու շարժականութեանը
վրայ, ուղէ ամբարձող եւ ինկնող յորձանաց, ուղէ լուսա-
գնտին մէջ տեղի ունեցող պտուտածեւ սլարզ շարժմանց
կարծիքն ընդունուի: « Միայն թէ վաւերական կերպիւ մեր
« երկրիս վրայ տեղի ունեցող երեւոյթներէն՝ արեգական
« վրայ տեղի ունեցող երեւոյթներն հետեցնելու համար,
« հաւասարապէս բոլոր տեսարանական եւ բնալուծական
« սկզբունքը ի նկատողութեան առնելու եւ այս երկու գըն-
« դոց մէջի հիմնական զանազանութիւններն ի մէջ բերելու
« է: Արեգական վրայ ոչ բեւեռներէն եկող հորիզոնական
« յորձանք եւ ոչ ալ հասարակածէն եկող յորձանք կայ: Այս
« դէպքը որուն վրայ կ'աւելնայ նաեւ Արեգական վրայ հա-
« տատուն գետնի մը չի գոյութիւնն այն պատճառքն են, որք
« երկրային մթնոլորտին շարժմանց եւ Արեգականային շարժ-
« մանց մէջ եղած մեքենական տարբերութիւնն յառաջ կը բե-

« րեն » : Ֆէրտինան Հէօյֆր, Պատմութիւն Աստեղագիտութեան . երես 548) :

Արդ սպասելով որ այս խնդրոց վրայ վերջնական համաձայնութիւն մը գոյանայ, կրնանք իբր ապացուցեալ ընդունիլ թէ, Արեգակն, երկնակամարին միւս աստեղաց նման աստղ մի է, եւ թէ իւր բծերուն շրջանաւորութեան պատճառաւ խիստ հստակական է որ բաւական բազմաթիւ փոփոխական աստեղաց կարգին վերաբերի :

Այս վերջին ժամանակներս դիտեցին նաեւ որ Արեգակն բժից ամենաշատութեանց ու ամենանուագութեանց եւ մաքնիսական ասեղան խոտորմանց ամենաշատութեանց եւ ամենանուագութեանց մէջ սերտ կապակցութիւն մը կայ եւ թէ Արեգակը, Երկրիս վրայ մաքնիսականապէս կ'ազդէ :

Այս խնդիրս քանի մ'աստեղագիտաց մէջ բուն վիճարանութիւն մ'առաջ բերաւ, եւս առաւել Պ. Պրունի, Պ. Բիացի Սմիթի, Պ. Ֆէյի եւ Պ. Վոլֆի մէջ : Այս աստեղագիտաց միջեւ այս խնդրոյն նկատմամբ տեղի ունեցած վիճաբանութիւնքն ամբողջապէս եթէ ի գիր առնուին, առ այս ամբողջ հատոր մը գրել պէտք է : Մենք հոս խիստ համառօտիւ պիտի խօսինք : Արդ, ինչպէս որ գիտենք, Պ. Վոլֆ, Արեգակն բժից մետաստանամեայ շրջանն գտած է. Պ. Պրունս ալ, իւր կողմանէ մաքնիսական ասեղան խոտորմանց ամենաշատութեան եւ ամենանուագութեան տեւողութեանը համար՝ արեգական բժից վերոյիշեալ մետաստանամեայ շրջանին խիստ մօտաւոր շրջան մը գտնելով, կը հետեւցնէ թէ այս երկու երեւոյթք իրարու հետ կապակցութիւն մ'ունին : Պ. Բիացի Սմիթ որ Անգղիոյ Թագաւորական ընկերութեան նախագահն է, այս խնդրոյս նկատմամբ Պ. Ֆէյին գրելով, առոր ըրած հարցմանց Պ. Ֆէյ կը պատասխանէ թէ՛ Պ. Վոլֆին Արեգակն բժից շրջանն եւ Պ. Պրունի մաքնիսական խոտորմանց համար գտած շրջանն ճիշդ են, բայց այս երկու երեւոյթք իրարու հետ կապակցութիւն մը չունին եւ եթէ երբեմն այս երեւոյթք իրարու հետ զուգընթացութիւն մը ցուցնելու որ ըլլան, այս զուգընթացութիւնն բոլորովին պատահական է : Բայց էգ մ'աստեղագէտք, ի մէջ այլոց Քամիլ Ֆլամարիոն աստղաբաշխը կը պնդէ թէ, Պ. Ֆէյ իրա-

ւունք չունի Պ. Վոլֆ եւ Պ. Պրունի գտած շրջանաց տեւողութեանց անսխալ են ըսելու, եւս առաւել իրաւունք չունի նաեւ ըսելու թէ յիշեալ շրջանք իրարու հետ որ եւ իցէ կապակցութիւն մը չունին, եւ թէ այս երեւոյթից մէջ սերտ կապակցութիւն մը կայ:

Պ. Պալֆար Սթէվարթ եւ Վարէն Տը Լաթին իրենց համեմատական զննութիւններէն հետեւցուցին թէ մոլորակներն ալ մինչեւ մէկ աստիճան որ դեռ անծանօթ է բժերուն յառաջ գալուն վրայ կ'ազդեն:

Վերջապէս շատ մ'աստեղագէտներ կը պաշտպանեն թէ, արեգակնային ուռոյցներուն կամ ցուցուումներուն եւ հիւսիսայեաց մէջ սերտ կապակցութիւն մը կայ: Ահաւասիկ այս պարագայիս վրայ իտալացի համբաւաւոր Թափինի աստեղագիտին գրուեցածը: « Ուռոյցներու կազմութեանը մէջ, կ'ըսէ « Բալէրմայի աստեղագէտը, անոնց ձեւը, անոնց փոփոխութիւնն եւ անոնց շարժումն ի նկատողութեան առնելով, այս « երեւութից մէջ ելեքարականութեան նման գործող հեղա- « նիւթ մը ճանչնալու ենք: Կ'ընդունիմք նաեւ որ այս երե- «ւոյթից նախնական պատճառը ելեքարականութիւնն է եւ « թէ ըստ Հիւեւորդի ոռոյցներու ներկայութիւնն պեճֆե « ենքադրուիլ իբր ցոյց մը ելեքարական շուշաւորութեան կամ « արեգակնային սեպիական աշգալին փայլունութեան, նման այն « ելեքարական ցոյցին որով մեր երկրային այգաց ատենն, « մթնոլորտին թեթեւ ամպոց սեպիական ձեւեր առնելն կը « տեսնեմք, եւ որ յառաջ կուգան նոյն պահուն տիրող ելեք- « տրական բացառիկ վիճակէն, որ մեզի աւելի կամ նուազ « փայլուն այգի մ'երեւոյթօք կը յայտնուի: Պէտք չէ վարմա- « նալ որ այս երեւոյթից (ուռոյցներու կամ ցուցուումներու) « արեգակնային աշգաց անուն տուինք որովհետեւ արեգակնային « ամբողջական խառնարմանց ատենն, լուսնական սեւաւ սկա- «ւառակին շրջագծին վրայ այգային միօրինակ օղակ մը կը « տեսնուի, որ գերբնագունտն կը շրջապատէ, եւ թէ իւր « լուսապատկերը նոյն իսկ այն գծերն կուտայ, որք ըստ քանի « մը նորագոյն զննութեանց մեր բեւեռային այգաց մէջ իսկ « կը գտնուին: Ուրեմն այն երեւոյթները միեւնոյն կարգին « մէջ նկատելու համար մէկէն աւելի պատճառներ ունինք . . . :

Վերջերս Պ. Բլանթէ երեւելի բնագէտը, ելեքտրական ուղղակի փորձարկութեամբ արեգակնային բծերն արհեստական կերպիւ յառաջ բերելու յաջողեցաւ: Յիշեալ բնագէտը իւր բազմաթիւ փորձարկութիւններէն կը հետեւցնէ նախ՝ որ արեգակը ելեքտրականացած եւ իւր մէջը պարապ գունտ մը կրնայ նկատուիլ, որուն մէջը կազերով եւ շոգիօք լի է եւ հալած ու այրելէ ձերմկցած նիւթոց լոյծ ծածկոցով մը ծածկեալ է: Երկրորդ՝ որ անոր մակերեւոյթին վրայ երեւցող լուսաւոր կնճիռները յիշեալ լոյծ ծածկոցին վրայ ալեկաւոր երեւոյթ մը յառաջ կը բերեն: Երրորդ՝ որ բծերն ելեքտրականացեալ կաղի եւ շոգիաց զանգուածներէ յառաջ կուգան որք արեգական ներսէն դուրս կը դիմեն, լոյծ ծածկոցը ծակելով եւ այսպէսով կազմուած խոռոչաց (բծերուն) այնպիսի ձեւեր տալով որք իրական ելեքտրականութեան անցքին յատուկ են: Չորրորդ՝ այնպէս կ'երեւի որ լուսաւոր բծերը կաղի զանգուածոց չըջանին մէջն, լուսափայլ երեւոյթ մի են, երբ այս կազերու զանգուածք իրենց բխմանէն անմիջապէս յառաջ աստղին մակերեւոյթին կը մօտենան: Հիւնդերորդ՝ որ ուռցցները նոյն իսկ կազերէ կազմուած են, որք աստղին ներսէն աւելի բարձր բարեխառնութեամբ մը կ'ելլեն եւ հետեւաբար աստղին մակերեւոյթին կազմող կազերէն աւելի լուսաւոր են:

Ըստ Պ. Բլանթէի, արեգական ելեքտրականութիւնը պաշար մի է, զոր ցերկուան լուսաւորը այն միգամածային օդակէն ընդունած է, որուն մի լուսաւոր հատիկն է եւ օր մը մարելու ենթարկեալ է: Այս միգամածային օդակը, ուրիշ ելեքտրականացեալ ալիկէ մ'առաջ կուգայ, եւ այս վերջինն ալ ուրիշէ մը եւայլն, մինչեւ այն նախնական զօրութիւնն որ ամենայն զօրութեան եւ շարժման ստեղծիչն է: Այս դիւման կիտին վրայ կենալով արեգակնային գնդին լուսաւորութեան երկայն դարեր շարունակութիւնն արդեօք անհունութեան և անջրպետին անվերլուծութեան մէջն կարճ տեսողութիւն մ'ունեցող լուսատու ցայտ մը չէ՞:

Յօդուածոյս սկիզբէն մինչեւ հիմայ գրուցածներէս կը հետեւի թէ արեգակնային քնագիտութիւնը պարզ խնդիր մի է:

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ ԲԱՐՍԵԳԵԱՆ

Ուսուցիչ Աւստրալիոյ Բարսեգեան

ԳՐԱԿԱՆ ՍԵՌԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Բ.

Պերճախօսութիւնն իւր սեռերն ունի ըստ նիւթոյն . սին ի նոցանէ է ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԿԱՄ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ՊԵՐՃԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆ : Կրօնի հաւատալիք եւ բարոյական պատուէրք , ահա՛ նիւթք եկեղեցական ճարտարխօսին , ահա՛ իւր յատուկ դաշտն ու սահման : Բայց որչափ անսահման է այդ սահման . տիեզերքն ամէն , երկինք եւ երկիր կը բովանդակէ իւր մէջ : Հաւատքն ո՛չ ապաքէն այն շղթայն է որ միմեանց հետ կը կապէ մարդն ու Աստուած , ոչնչութիւնն ու յաւիտենականութիւնն , մահն ու անմահութիւնն . ուստի եւ երբ այդ անհուն շղթային վրայ է որ կ'երթեւեկէ կրօնի վարդապետին խօսքն՝ կրնայ ինքնին ըմբռնուիլ թէ ի՞նչ անեղր է իւր ասպարէզն եւ որպիսի խորութիւններէ՝ որպիսի բարձրութեանց կրնայ խոյանալ այն : Վսեմ խնդիրներ՝ անոնք զորս կը յուզէ , բարձրագոյն շահեր՝ անոնք զորս կը պաշտպանէ : Եւ յանուն մարդկային բանականութեան , յանուն մարդկային օրինաց չէ՛ որ կը խօսի . մարդոց գիտութիւնը տգիտութիւն եւ արդարութիւնն անիրաւութիւն է իւր աչաց առջեւ . կը կոխէ զանոնք արհամարհող ոտքով , եւ աստուածային յայտնութեան մը վրայ յեցած , կ'երնէ կը կանգնի անոնցմէ վեր եւ կը հըռչակէ յաւիտենական իմաստութեան պատգամներն : Երկնից ու երկրի մէջտեղ կը կենայ բեմն որոյ վրայէն կը խօսի սըրբազան ատենախօսն . ու այդ բեմի առջեւ հաւասար են ամէն մարդիկ . հարուստ ու աղքատ , տէր եւ ծառայ , իշխան եւ հպատակ անդ . են խառն ի խուռն , հաւասարապէս խոնարհած տիեզերաց Աստուծոյն կամաց տակ զոր կը թարգմանէ կրօնի պաշտօնեայն : Այդ բարձրութենէն աշխարհ անշուն կէտ մը կ'երեւի եւ իւր համայն ճոխութիւնք իբր ստուեր մի թեթեւ , մինչ միւս կողմանէ երկնից՝ ուր կը մօտի մարդէ՝ փառքերն աչքը կը շլացնեն եւ գմայլմամբ կը յափշտակեն հոգին : Բեմբասացին բիբն , հաւատոյ լուսով ողողուն , կը թափանցէ ժամանակին անդունդներն , կը նշմարէ իրաց սկիզբն ու վախճանն , ովկիանոսի առաջին կաթիլին ու հաստատութեան ա-

ռաջին աստղին գոյանալն եւ վերջին շիթին ցամքիւն ու վերջին ճառագայթին մարիւն կը տեսնէ, եւ, մերկանալով յաւիտենից խորքն, ցոյց կուտայ՝ աւետաւոր կամ սպառնալից՝ անվերջանալի կեանքն անվերջ երանութեամբ կամ տանջանք։ Չկայ գաղտնիք մը զոր չկարենայ լուսաւորել, չկայ վիշտ մը զոր չկարենայ մխիթարել, չկայ զօրութիւն մը զոր չկարենայ փշրել։ Այդ գերախայլ լոյսն, այդ համարոյժ սփոփանքն, այդ ամենայաղթ զօրութիւնն կը քաղէ նա մի գըրքուկի մէջէ, անսպառ ազրիւր իւր ճառերուն, որ Աստուծոյ մը խօսակցութիւնն է մարդոց հետ եւ, պարզ ու վսեմ միանգամայն, հասկանալի է ամէնէն խոնարհ մտքին ու սխրալի վեհախորհուրդ իմաստասիրին։ Եւ ինչ գլեցազներգութիւն այն, ինչ ողբերգութիւն. իւր պարզութեան մէջ քանի՞ն գերազանց է Հոմերի Իլիականէն եւ Եսքիլոսայ Պրոմէթէանէն. նոցա աստուածային դիւցազնին առջեւ քանի՞ կ'աղօտանան Աքիլլէս եւ Պրոմէթէոս։ Պելիսածինն առեւծներու ծուծով սնեալ վայրագ պատերազմիկ մ'է որ արեան մէջ կը լուղայ, դիակներ կը բզքտէ ու կը մեռնի Ելլադացի ճակատէն նախատինք մը սրբելու համար. Յիսուս, Անեղածին Որդի, հեզութեան եւ սիրոյ քաղցրահամբոյր հրեշտակ մ'է որ անմահութեան աւետիսը կը բերէ, գութ եւ կեանք կը ծաւալէ իւր շուրջ եւ կը մեռնի փրկելով զմարդկութիւն։ Կովկասի վրայ գամուած զոհէն քանի՞ բարձր է Գողգոթայի վրայ խաչուած զոհը. նա հուրը բերաւ յաշխարհ, իսկ սա ճշմարտութիւնը. նա երկնից ու երկրի ատելութեան նշանակ, սա Աստուծոյ եւ մարդոցն հաշտութեան միջնորդ։ Եւ այդ հրաշապատում մատեան հսկայ յառաջաբան մ'ունի որ է Հին կտակարանը, եւ կը շարունակուի եւ կը մեկնուի այն Առաքելոց դործոցն ու բանից, Սրբոց ու Վկայից վարուց եւ Հարց ու Հայրապետաց կենացն եւ քարոզութեանց մէջ։ — Անհուն բանագործութիւն, որոյ առաջին վարագոյրը կը բացուի աներեւոյթ եւ անպատրաստ տիեզերաց թոհուրոհին վրայ, ուր խեղ հրեշտակներու կայծակնահար բանակ մ'երկինքէն կը գահավիժի մթին տարտարոսի անյատակ խորոց մէջ, ուր ջուրերն մեղապարտ աշխարհ մը կը կլնեն, ուր եհովայն կը խօսի ամպոց ծոցէն ու Սինայի կայծականց մէջէն, ուր Մով-

սէս՝ ծովերուն ու ժայռերուն իշխանաբար հրամայելէ եւ ժողովուրդ մ'իւր ետեւէն հուրէն ու ջուրէն անցընելէ յետոյ՝ կը մեռնի լեռան մը գլուխն՝ հեռուէն գիտելով երանաւէտ աշխարհի մը հոգեղմայլ տեսիլն, ուր Յեսուսներ ի մի նշան մատին արեւը կ'ոսնակապեն երկնից եղերաց վրայ, ուր սուսերազէն հրեշտակ մը մէկ գիշերուան մէջ հարիւր ութսուն եւ հինգ հազար թշնամեաց կեանքեր հնձելով՝ անկորուստ յաղթութիւն մը կը պարգեւէ ընտրեալ ժողովրդեան, ուր հրաշքու խառաբան մարգարէներ կը գուռն սպառնալից ու ապականեալ հօր պետութեանց անկումը կը նախանկարեն անհրաժեշտ, ուր քառասուն դարերէ հետէ նախածնողաց ըստունգանութեամբ Աստուծոյ եւ մարդկութեան մէջտեղ բացուած անդունդը կը ընու Աստուածորդի մը՝ հոն նետուելով առ սէր մեղաւորին եւ մահուամբն որջափ իւր խօսքերով գերագոյն քարոզն կը լինի հաշտութեան եւ սիրոյ, ուր երկնադղորդ շարժմանց ու փայլատականց մէջ՝ Հոգւոյն Սբբոյ այցմամբ՝ լեզուախօսութեան ձիւքը կ'ընդունին յանկարծ տգէտ անգրագէտ ձկնորսներ՝ որք կ'երթան ապա Հելլենական ու Հռոմէական խնամասիրութիւնն յաղթահարե ու Ողիմպոսէն մէկիկ մէկիկ վար առնուլ աստուածներն, ուր Դամասկոսի ճամբայներ կան որոց վրայ հալածիչն ի ջատագով եւ Սողոմոն ի Պօղոս կը կերպարանափոխի յեղակարծ, ուր խարոյկներու բոցին մէջ վսեմակերպ լուսաթափտ կը կանգնին մարտիրոսք եւ մարտիրոսուհիք ու վկայութիւն կուտան խաչին, ուր փափկամարմին կոյսեր հսկայներու ոյժը կը ծաղրեն եւ Գրիգորներ տասնեւհինգ տարիէն յետոյ ի թուտ ու մութ վիրապներու խորէն դուրս կուգան անարատ, եւ ուր վերջապէս ապագայ դարուց եւ ժամանակաց անորոշ հեռաւորութեան մէջէն կանխաւ կը նշմարուի ու կը կերպարանի ահաւոր տեսարան մը, տիեզերական վերջին դատաստան մը՝ ուր նա՝ որ մերթ եկած էր յաշխարհ հեզ եւ խոնարհ՝ պիտի բազմի դատաւոր անաչառ՝ դատելու լոյրը ազգերն ու ազինք որք նախամարդէն ի վեր ապրեցան երկրի վրայ եւ որք՝ հրեշտակապետին փողէն արթնցած՝ գերեզմանաց դարաւոր փառն թօթափելով՝ մարմնազգեցիկ պիտի հաւաքուին երկնից դաշտաց մէջ ներկայելու իրենց դործոց համարն, օր ճա-

կատագրային, զոր վճռական ուր աստղերը պիտի թօթալին, ովկէանը վերստին պիտի խորտակէ իւր թումբերն, ուր կործանեալ աշխարհաց վրայ պիտի որոտայ միայն Արդարութեան անողոքելի ձայնն անհամար դատաւարտեալներու վայերուն ու ողբումներուն մէջէն որք պիտի խեղդեն սակաւաթիւ ընտրելոց բերկրութեան ձայներն:

Այսպիսի դէմքեր, պատկերներ ու պատգամներ կը ընուն Ս. Գիրքն ու Սրբոց մատեանքն որք իւր նիւթերն ու բնաբանքն կը մատակարարեն քրիստոնեայ պերճախօսին: Ի՛նչ առաւելութիւններ նորա համար, ի՛նչ վառարան ներշնչութեանց, ի՛նչ տուփ զարմանազան երանգաց, ի՛նչ բովբ հոգին յուզող եւ երեւակայութիւնն ապշեցնող տեսիլներու: Եւ ո՞ր այլ հրապարակախօս ունի այն իշխանութիւնն որով կը գինի կրօնի քարոզն յենլով ո՛չ թէ մարդկային բանականութեան վճիռներուն վրայ՝ այլ իմաստութեան սղբիւր ամենակալ Հակի մը կամաց յայտարարութիւններուն, եւ ո՞վ կարող է այնպէս անջան ամէն վայրկեան ի վտեմն ամբառնալ բայց եթէ նա որ պաշտօն ունի խօսիլ անհունին եւ մարդկային հոգւոյն ճակատագրաց վրայ՝ ո՛չ ի կարծ դատելով՝ այլ հաւատոյ աներկեւան վստահութեամբ: Արդէն Եկեղեցին նոյն ինքն քարոզիչն ժողովուրդէն որոշած ու դրած է հեռաւորութեան մ'ու բարձրութեան մը մէջ որք իրենց ներգործութիւնն ունին նորա խօսից ճոխութեան վրայ: Յերկրի իրրեւ յերկնի, մարմնոյ մէջ իբր անմարմին պարտի նա կեալ խզած է գրեթէ իւր կապեր աշխարհի հետ. ո՛չ կնոջ սէրն, ո՛չ զաւակաց դորո՞վ կը կաշկանդէ զնա. աշխարհային հայրենիքներու զանազանութեան վերեւ կը նկատէ նա բարձրագոյն ընդհանրական հայրենիք մը, եւ սորա քաղաքացին է մանաւանդ քան անոր որ ծնունդ տուաւ իրեն. հագուստովն իսկ կը զանազանի եւ կը զատուի նա՝ իբր արտաքին նշան թէ իւր սիրան օտար է այն շահուց, հաճոյից ու փառաց որոց համար հոգի կուտան մարդիկ ընդհանրապէս. կրնայ սալա բարձրէն նայիլ իւր առջեւ խռնուած ժողովրդեան վրայ, արդահատանօք դիտել նորա ճգունքն ստանալու անցաւոր վայելքներ եւ իշխանաբար խօսիլ զայն գերող կրօն եւ ցանկութեանց դէմ: Բաց աստի, ո՛չ ոք կ'ընդ-

հատէ զինքն, ոչ ոք կը խռովէ, ոչ իսկ ծափահարելու համար— (տաճարին մէջ զկիւղերեւոյն ծափահարող Յունաց օրինակն հետեւողներ չէ ունեցած գէթ) —, եւ իւր ծայն կը բարձրանայ առանձինն խորին եւ երկիւղած լուսթեան մէջ, կամ թէ լոկ մերթ ընդ մերթ կը լսուին վիրաւոր խղճմտանաց հեծկլտանք եւ դղրդեալ սրտից արատաւք՝ միակ այլ զեղեցկագոյն ծափք պերճախօսի յաղթանակին յայտարար: Թէեւ այսու կը սկսուի նմա այն գրգռում զոր ընդմիջումն ու ընդդիմութիւնն կուտան քաղաքական կամ ատենական ճարտարխօսին, գրգռում յորմէ դուրս կը ժայթքէ յաճախ յանկարծաթափ հեղեղ մ'ափշտփոյ պերճախօսութեան, բայց փոխարէն՝ նորա ճառը վեհափառութիւնն ունի այն գետնորուն որք անմարդաձայն լերանց կողերէն բլթելով կը հոսին որոտագոյ, եւ այդ ձայնն՝ անընդհատ հնչելով նուիրական կամարաց տակ՝ կարծես լաւ եւս կը թափանցէ ունկնդրին հոգւոյն մէջ ու խորագոյնս կը դրոշմուի անդ: Եւ թէպէտ մասնաւոր կուսակցութեան կամ անհատի գէժ ի պայքար չի մտնէր՝ երբ ուզէ մեղաց կամ մոլորութեանց գէժ արձակել սուր սլաքներ եւ իւր թշնամին վերացեալ բան մ'է, մոլորութիւն մը կամ վրէպ մը, եւ հետեւապէս որոշ հակառակորդի մը ներկայութիւնն ու ատելութիւնը չեն բոցավառէր զինքն, այլ չի՞ բաւեր իրեն այն սուրբ զայրոյթ զոր կ'ազդէ նմա ապականութեանց տեսիլն, այլ միթէ մէն մի ախտ մէկ մէկ դժոխսագէժ ճիւղի նման անձնաւորեալ չի կանգնիր իւր երեւակայութեան առջեւ, եւ չի՞ գիտեր քանիներ պիտի ծանշնան զինքեանս այն մեղսագիծ ախտուր պատկերներուն մէջ զոր կը ներկայէ...

Է զի քրիստոնեայ ատենարանն ի բեմ կ'ենէ մեկնելու կրօնից վարդապետութիւնքն, պարզելու խորհուրդներն, բացատրելու Աւետարանի բարոյականն, հակակրօն կարծեաց գէժ պաշտպանելու հաւատքն եւ հակաքրիստոնէական բարուց ապականութեան գէժ երկնային ցասման եւ վրիժուց սպառնալիքներովն մաքառելու: Այս է Քառոզն: Է զի, երբ եկեղեցին կը տօնէ մին իւր սուրբերէն, իւր դիւցազներէն, նիւթ կ'առնու բեմասացն նորա ճգնալից կեանքն կամ վիշակական մահն. զայն զարդարող քրիստոնէական առաքինու-

Թեանց, յանուն Քրիստոսի նորա կրած տառապանաց եւ փոխարէն՝ երկնային Սիօնի մէջ նմա պարգեւուած յաւիտեանական փառացն ու երանութեանց պատկերը կը նկարէ հաւատացելոց առջեւ, նոցա զմայլումն ու խանդը կը գրգռէ այդ սրբաբոյր վարուցն համար ու յորդոր կը կարգայ հետեւող լինել այդ երկնահորդ ասպարիզին։ Այս է Ներքոյն։ Մերթ եւս մի դադաղ կը հանգչի սրբազան խորանացն առջեւ, ու թաղծաղէմ վշտաբեկ շուրջ կը պատեն զայն աղգականք եւ բարեկամք․ տխուր վայրկեան․ մահն եկած զարկած է հաւատացելոց մը դուռն եւ նորա ծոցէն խլած իւր սիրոյ առարկայն, ծնող մը կամ զաւակ մը կամ եղբայր մը․ եւ կամ Ժողովուրդ մ'է ամբողջ որ կ'ողբայ իւր փառքերէն միոյն մարկին, իւր նեցուկներէն միոյն խորտակիլն, իւր յոյսերէն միոյն թառամիլն։ Կենաց ու մահու անլուծանելի գաղտնիքն իւր անողորմելի մթութեամբն պատած է մարդոց միաքն ու կը տանձէ հոգին։ յուսահատութեան ճիրաններուն մէջ կը չարչարուին վիրաւոր սրտեր, եւ արտասուալից աչքեր՝ խոնարհած ահաւոր փոսի մը վրայ՝ ոչ եւս յերկին կը հայն։ Բանականութիւնն ընկճուած, հաւատքն իսկ լքած, թանձրամած ստուերներուն մէջ միսիթարութեան նշնլ մը կը խնդրեն սգաւոր մարդիկ։ Ահա այն պահուն խօսք կ'առնու Սւետարանի պաշտօնեայն, կը ներկայանայ իբրեւ միսիթարիչ երկնառաք ոգի մը․ ինքն եւս կ'ողբայ այն կորուստն որ կ'արիւնէ հաւատացելոյն սիրտն խցելով սիրապինդ կապեր, բայց յանկարծ կը բախէ հաւատոյ թեւերն ու կը վերանայ երկրային սէրերէ ու զգացումներէ վեր, երկրէ վեր, աշխարհներէ վեր, հոն ուր կորսուած ոգիներն կը գտնուին վերքատին, հոն ուր չիք այլ եւս վիշտ, արցունք եւ մահ, հոն ուր ասպականացու մարդն կը վերկենցալի հրեշտակաւորալ, ուր արգարոյն ճակատը կը պսակուի յաղթութեան բրաբիոնով, ուր պատրաստուած հեշտութեանց անսպառ բաժակին քով լեզի են աշխարհի քաղցրագոյն վայելք, եւ այդ անդրդերեզմանական աշխարհի մշտալոյս արեւէն յուսոյ ջահը վառելով՝ կը դառնայ յերկիր թօթափելու զայն դամբանի դանդիւին ու սրտերու սուգին մէջ, վեր վերցնելու այդ երկրասիւղ աչերն, վայրահակ գլուխներն, եւ մոխրէն վերա-

կենդան հոգւոյ նորափետուր փիւնիկը մատնանիչ ընելու : Փոյթ չէ թէ դոյզն աննշան ոք է մեռնողն կամ մի փայլուն անհատականութիւն . միոյն եւ միւսոյն մարմնոյն վրայ կրնայ մի՛ եւ նոյն հոգեւոր շէշտերը գտնել , զի Աստուծոյ առջեւ հաւասար են հովիւն ու արքայն եւ կ'անհետանան ընկերութենէ ստեղծուած խտիրք : Նաեւ այդ դադաղէն դաս մը կը հանէ անոնց համար որք կը մնան . թէ առաքինի մ'է որ կը հանգչի անդ՝ ցոյց կուտայ առաքինութեանց յիշատակն միայն կենդանի յետ ամէն երկրաւոր իրաց ու կը խրախուսէ ի նմանութիւն . իսկ եթէ աշխարհի մեծութիւններէն մին՝ ինչ առիթ առենախօսին համար հռչակելու ունայնութիւնն փառաց ու փարթամութեանց , վայկեան մ'առաջուան գրգեալ ու գգուեալ , մարդելոյզ շողքորթներէ ու փոյթեռանդն սպասեակներէ չըջապատեալ իշխանաւաստ մարդն բաղդատելու երկու տախտակի մէջտեղ անձայն անկենդան պառկող մարդուն հետ , որ՝ Պօսիւէին պէս խօսելով՝ ընդ հուպ(1) «պիտի փոխուի բանի մ'որ այլ եւս ոչ մի լեզուի մէջ անուն ունի» եւ , որպէս Մասիլեօն Լուդովիկոս ԺԴ ի կամ Ներսէս վարժապետեան ձէգայրիբանի դադաղին վրայ , գոչելու « Միայն Աստուած է մեծ , եղբարք » : Ահաւասիկ Դամբանական Ճառն . եւ ահա՛ եկեղեցական պերճախօսութեան վերաբերող ճառերու երեք գլխաւոր տեսակներն :

Այս պերճախօսութիւն , դուստր հաւատոյ , ի նմանէ կ'ընդունի իւր ոյժ , նորա հետ կը զարգանայ եւ նորա հետ կը տկարանայ ու կը կորնչի : Ուստի եւ այն ժամանակներն եղած են ամէնէն աւելի նպաստաւոր նորա ծաղկման ուր հաւատքն տիրած է ընդհանուր հոգիներու , ուր նորա խանդիւրբորքած են սրտերն ու երեւակայութիւնք : Եւ այս ոչ միայն խօսողին կողմանէ , այլ եւ ունինդիր ամբոխին . վասն զի խօսողին եւ լսողին մէջտեղ հարկ է որ գտնուի ընդհանուր սկզբանց , բարձրագոյն համոզումներու նոյնութիւն մը . ճշմարտութիւններն՝ որոց կը հաւատայ եւ որոց վրայ կը յենու սրբազան ասենախօսն՝ թէ չեն ունկնդրին մտաց եւ խղճին խորն , խզուած է հազորդակցութեան կապն այդ եր-

(1) Դամբանական Անգղիոյ Հանրիէղայի :

կու հոգիներուն մէջ։ Այն ատեն նոյն իսկ ի զուր հաւատացեալ է խօսողն։ Երբ կ'զգայ թէ իւր լեզուն այլ եւս իւր առջեւ կեցող ժողովրդեան սրտին լեզուն չէ, երբ այլ եւս նորա հոգին չզգար իւր ձեռքին տակ մերկ, ամենուստ տկար, ամենուստ վիրաւորելի, իւր պերճախօսութիւն կը խոնարհի այն բարձրութիւններէն ուր կը թռցնէր գինք մերթ հաւատոյ չունչն, կը կորուսնէ իւր շողերն ու շանթեր եւ կ'իյնայ իբր արծիւ թեւատեալ։ Այն ատեն կրօնից քարոզն՝ թողլով հոգեկան յափշտակութեան երկնամերձ գաղաթներն, խորհրդոց եւ վարդապետութեանց աղօտանշոյլ այլ հրաշալի մարզերն՝ կ'իջնէ մարդկային իմաստասիրութեան եւ բարոյախօսութեան կրկէսին մէջ, յօգնութիւն կը կոչէ իրեն փորձն ու գիտութիւնն, փոխանակ սրտին՝ մտաց կ'ուզղուի, փոխանակ յիշեցներու՝ կը տրամաբանէ, փոխանակ նկարելու՝ կ'ապացուցանէ, փոխանակ յուզելու՝ կ'եզրակացնէ, փոխանակ գոռալու՝ երգելու՝ պաշտելու՝ կը խօսի։ Եւ այն ատեն ո՛չ եւս կրօնական պերճախօսութիւնն է այն։ Ահա ինչո՞ւ համար բեմասացական սեռն կը խոնարհի, կը նուաղի օր քան զօր։ — ո՛չ եւս են այն ջերմեռանդն հաւատոյ դարերն ուր եկեղեցիներն կ'անձկանային հաւատացելոց խուռներամ բազմութեան, ուր պաղատագին բազուկք եւ արտասուագին աչկունք կը բարձրանային հանապազ դէպ ի կապոյտ կամարն, ուր իրենց կուրծքը կը կռփէին մարդիկ «մեղսյ» գոչելով, ուր պահք կը պահէին եւ ծով կը բռնէին, ուր անծանօթ էր տարակոյսը, ուր ո՛չ մէկուն համար թափուր էր երկին ու ո՛չ մէկուն համար լուռ էր գերեզմանը։ Քննութեան ոգին լիչեց, հաւատոյ ճրագին բոցն սկսաւ դողդոջել, մարիլ իսկ չատ հոգիներու մէջ, արթնցաւ բանականութիւնն, անողոք բանականութիւնն եւ հարցոյց «ի՞նչպէս»։ Եւ Եկեղեցին, համակերպելով նոր մտաց պահանջումներուն, փորձեց պատասխանել բանականութեան, սրբազան ըմբերն գիտական դասախօսութեան ամպլոնի կերպարանք ստացան, ընագիտութիւնն ու ընալուծութիւնն դորձածուեցան հրաշից ի հաստատութիւն։ Այս է իննեւտասներորդ դարու նուիրական պերճախօսութիւնն, սեռ խառնածին, խորթ, անկենդան։ Սորա համար արդէն Պօլիւէ կը գանգատէր Մասկեօնի մա-

սին, ու Ֆէնընն կ'ըսէր թէ « Այլ եւս Աստուծոյ խօսքը չէ, այլ մարդոց խօսքն եւ գիւտը », եւ Հայր Ռափինեան՝ այս դարուս մէջ՝ թէ « Բազումք կան որք իրենց գլխէն կը խօսին, սակաւք, յոյժ սակաւք որք խօսին ի սրտէ, աղեաց խորերէ »: Սորա համար ուր որ Գր. Աստու բարձրացում կը կը տեսնէ՝ խօսելով մօր եկեղեցականաց վրայ եւ հաստատելով թէ այնքան Յիսուսի վրայ կը խօսին այսօր որքան (լուելեայն) Տարուինի վրայ (1), եւ անկում կը տեսնեմ, գէթ հաւատոյ եւ եկեղեցական ճարտարխօսութեան նկատմամբ: Եթէ Շահնազարեան, Վարժապետեան, Խրիմեան, Մուրասեան, Նարայէյ պերճարան եւ հզօր եղած են յաճախ, անշուշտ ոչ այնպիսի քարոզներու մէջ ուր խօսէին աւելի երկրի վրայ քան երկնի, աւելի Սոկրատայ վրայ քան Քրիստոսի, աւելի բնութեան վրայ քան Աստուծոյ, ուր ներշնչուէին օրաթերթից ընթերցմանէն մանաւանդ քան Ս. Դրոց ուսումնասիրութեան, եւ անշուշտ առաւել իւրեանց ասպարիզին սկիզբն յորում ջերմեանդութիւնն մեծագոյն էր ժողովրդեան մէջ քան վերջերն ուր եւ ի մեզ սկսաւ շնչել կրօնային անտարբերութեան ոգին եւ տարբեր ուղղութիւն ու ոճ տալ քառօղութեանց:

Այո՛, պէտք է ետ ետ երթալ, դէպ ի վեր ելնել ժամանակին մէջ գտնելու համար քրիստոնէական պերճախօսութեան հրաշակերտներն. պէտք է երթալ ժէ դարն, ուր Տէքարդի գործերն արդեւալ գրոց ցանկը կ'անցնէին ի Հռոմ եւ Լուզովիկոս Ժ. Կ'արգիւէր մեծ փիլիսոփային դադաղին վրայ դամբանական արտասանել, եւ ունին դնել ի Գաղիա Պօսիւէի, որոյ ձայնն Սինայի խորերէն դողցես կուգար միմռալով եւ որ աստուածակետական դաւազանաւ կը կը թուէր արդէն երկրի վրայ գերադոյն ատենի մ'առջեւ դատել մահացեալ իշխաններն եւ իշխանուհիներն, Պուռտալուի որ՝ ըստ վիպյութեան Տիկին Սէվինեէի՝ իւր ճառից պնդակազմ չղթայէն կը կախէր ունկնդիրն՝ շնչառութիւնն իսկ բառնալով ի նմանէ, Ֆէնըննի որոյ անպատրաստ՝ այլ հոգեւից քարոզներուն մէջ կը վերակենդանանար Հարց բարբառն, Մասիյեօնի որ դեռ կարի կրօնական էր հակառակ Պօսիւէի

(1) Գր. եւ Իմաս. Շարժ. Փիւս. 1883:

տագնապներուն եւ վաղթէրի հիացման, եւ որ՝ երբ Բնսրեղոց ասկաւարուռքեան վրայ իւր քարոզին մէջ կը գոչէր « Աւր-
գարք, ուր էք » եւ « ո՛վ Աստուած, ուր են քո ընտրեալք
եւ ի՞նչ կը մնայ քեզ ի բաժին »՝ խղճի տագնապներով կը
պաշարէր եւ երկիւղիւ կը համակէր իւր համայն ունկնդիր-
ներ որք ակամայ շարժումով յոտն կենէին՝ խուսափելու
համար կարծես դատաւարութեան ճիրաններէն, եւ ի
Լա-հէ բողոքական Սորէնի այր մի ճառն՝ յորում գթութիւն
կը հրաւիրէր գաղիացի սանդխտեալներու թշուառութեան
վրայ՝ այնպէս ուժգին կը ցնցէր եւ կը խանդաղատէր հոգի-
ներն՝ որ ամէն ոք անդէն կը մերկանար իւր զարդերն ու
գորհարներ եւ յօժարաբոյթ կը նուիրէր մերկերու եւ քաղց-
եալներու ի նպաստ. — պէտք է երթալ Ժ.Գ. դարն ի լուր
մեր Երզնկացւոյն՝ երբ Սեպհոյ բարձանց վրայ կը ներբողէր
զՍ. Լուսաւորիչ « Յարազուարճ խնդութեամբ բերկրեալ ցնծա՛,
եկեղեցի՛ սուրբ, նորահրաշ եւ պայծառ երկին » աղապակե-
լով հոգեգլուարճ եւ ինքն ու Սրբոյն հետ դրուատելով, եր-
գելով նորա ճգնութեանց հանդիսարան վայրերն ալ. « Ու-
րախ լեր գեղով գեղեցիկ երկիր ցանկալի, Դարանաղեաց
դաւառ գովելի, լերամբք ծաղկաւէտ, ճորովք ջրարուխ,
եւ լին » . — պէտք է երթալ Ժ.Բ. դարն ու մօտիկ ընել Տարսնի
Ժողովոյն մէջ Լամբրոնացւոյն կիկերոնեան ճարտարխօսու-
թեան, եւ Շնորհալոյն՝ երբ յետ հայրապետ ողջունուելու իւր
եղբորմէն ու ամբողջ ներկայ եկեղեցականութենէն՝ կը լու-
ծէր իւր քաղցրութեան լեզուն ի ճառ երկնագգեցիկ եւ ցոյց
կուտար մեծութիւնն ու դժարութիւնն հովուապետական պաշ-
տաման. — պէտք է ելնել ի Ե. դար եւ լսել Սահակն որ տի-
րանենդ նախարարաց կը պատմէ իւր խորհրդաւոր տեսիլն
Վաղարշապատու տաճարին մէջ, Սորենացին որ իւր գիւ-
ցազներգակ գրիչը կը գործածէ մի այլ կերպ դիւցազնի՝ Ե-
կեղեցւոյ ամազունի մի՝ Հռիփսիմեայ ի գովեստ, եւ Յովհան
Մանգակունին որ՝ Վահանայ յաջողութեանց աւետիսն առնը-
լով՝ կը թռչէր ի բեմ եկեղեցւոյն եւ, գերդ Մովսէս յետ
կարմիր ծովու անցքին, իւր Ազգին եւ հաւատոյն փրկու-
թիւնը կը տարփողէր՝ « Յեկեղեցիս օրհնեցէ՛ք զԱստուած, եւ
զտէր յաղբերացն իսրայելի » ձայներով խնդագին, — ու պէտք

է վերջապէս եղնել ի Դ դար, դարն այն ոսկի քրիստոնէական պերճախօսութեան, դարն այն բազմաբեզուէն ուր նկերեցին ծնաւ իւր Հայրեր, ուր Լիպանիոսի՝ Պրոքերեսիոսի հռետորական դասարանաց լրացուցիչն էր անապատն, եւ ուր միայնութենէն դուրս կը ցայտէր յանկարծ հրալեզու քարոզն կրօնից սրպէս լին հորիզոններու ծոցէն կը պայթի յեղակարծ որոտումն շանթարձակ, եւ թռչիլ Անտիոքէն ի Բիւզանդիոն, Աղեքսանդրիայէն ի Կեսարիա, եւ խառնուիլ այն հաւատացելոց խռան որ դիզուած է՝ ծովակոյտ՝ Աթանասներու, Բարսեղներու, Նազիանզացիներու, Նիւսացիներու եւ Ոսկեբերաններու բեմերուն առջեւ, նոցա մերթ ահաւոր, մերթ գգուալի, մերթ սպառնացայտ մերթ սիրտիածու՝ հզօր ու անդիմադրելի՝ նկարուն ու փրփրուն լեզուին տակ գալարելով՝ խոնարհելով՝ կանգնելով, յուսալով՝ յուսահատելով, արտասուելով՝ զուարթանալով, միշտ յափշտակուելով, եւ երբեմն ալ ծափահարութեանց գոռմամբ թնդացնելով նուիրական կամարներն:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՅՈՆԻԱԿԱՆ ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

ԶՄԻՒՌՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ԴԻՄԱԿ ԵՒ ՊԱՐԱՀԱՆԴԻՍ

Բարեկենդան է: Ամեն ոք կամ ուհի կը պարէ: Դիմակ կ'առնու ու կուտայ: Զի՞ փոյթ ինձ թէ այդ դիմակներուն ներքեւ, ո ոք կ'սքողի. բայց ճշմարիտ է թէ դոցա վերայ կամ մէջ դարեր կ'ընթեռնունք: Դոքա պատանք մ'են, որոյ ներքեւ, իրբեւ չիրմի մը կափարջին տակ կը թաղչի զառամանցելոյ մը դիցափառ ուրուականը կամ կը հանգչի վեհափառին հնութեան մի խլրտուն դիակը. բարեկենդան դիմակներու տօնալսճառ է: Երբ ամեն ուրեք եւ ամեն ոք դիմակ

կը դնէ ու կը պարէ, էր Զմիւռնան ալ չդնէ զխմակ ու չը պարէ: Հոս խառնաճաղանձ ռամկին գործածած զխմակն մի յատկացուցիչ գիծ մ'ունի այն է մեծաքիթ: Կը յիշէք թէ այս մեծաքիթն ի՞նչ ինձ յուշ ի կուրծ կ'արկանէ. Լավաթէրի ափնարկածին նայելով՝ բանաստեղծներն մեծաքիթ կը լինին, բայց չեմ հաւատար որ ամեն մեծաքիթք բանաստեղծ լինին: զի այն ատեն Հոմերոս Զմիւռնացի ըլլալէ աւելի Ակնցի լինելու էր, (թէեւ Ակնցւոյ մեծաքիթ լինելու նկարագիրն աւելի մեծասիրտ Անեցի իշխանազանց սերունդ լինելու միակ արտաքին մնացորդ յատկանիչն է, զի իշխանազունք ալ պղատոնազուններուն նման, կամ քերթողազուններուն պէս մեծաքիթ են. եւ ո՞չ ապաքէն արեգերական պատմութիւնը կը յայտարարէ թէ՝ եթէ Կղէոպատրայի քիթը քիչ մ'աւելի պզտիկ լինէր, արեգերք ուրիշ ճակատագիր պիտի ունենար տարբեր քան զոր ունի հիմայ. ո՞չ ապաքէն ալ հըրուանդաններն՝ եթէ բնութեան քիթը նկատենք, երկրէն դէպ ի ծով, այսինքն ցամաքային գեղեցկութիւններէն դէպ ի ջրային հիւսքանչ գեղապատկերներն ծաւալող տեսարանաց մէջ՝ ամենէ աւելի բանաստեղծական հրապոյր ընծայող մասերն են: Եւ որովհետեւ Հոմերոս ալ՝ Զմիւռնացի էր, հետեւապէս մեծաքիթ, ասլա Բաքոսի եւ Սանդարամետի տօները յիշատակելուն հետ, Մուսայից եւ Թէմիստոկլէսի թողներն, բնական է որ ի յիշատակ իրենց «Քերթողաց իշխանին», յաւերժացնել սիրէին նաեւ, եթէ ոչ իրենց քերթողին հոգեկան հանճարը, գէթ անոր մարմնական գիւներէն մին — քիթը:

* * *

Անճանօթին կուռքն ու հաճոյք, ամեն տեղ եւ երկիր ունեցած է պաշտօն ու պաշտօնեայ: Դէմքերու՝ եթէ ոչ իրականազոյն՝ գէթ գեղեցկազոյնն ու մոգազոյնն է զխմակն: Դիմակն, էր երբեմն գիցաբանական աշխարհին հրաշալին էր. արդի քաղաքակիրթ աշխարհին ալ օրուան քուսակէն է: Ինչ բան աւելի խորհրդաւոր ու հետաքրքրական է քան զգլխավաւորութիւն: Սինա այնքան խորհրդաւոր չը պիտի լինէր, եթէ ամպերուն ետեւէն չը գողար շանթե-

րու որոտընդոստ Եհովան: Կրօնքն այնքան հիանալի չը պիտի լինէր, եթէ խորհուրդներու վարագուրի մը ներքեւ չը թանգուզէր ու զօղեր իւր ճշմարտութիւններու արեւը: Անդունդ իւր վսեմութիւն պիտի կորուսանէր եթէ ահեղաշուք նսեմութիւն մը, իւր յատակն չը քօղարկէր աչքերէ: Հաւատքն իսկ իւր համոզման գերազանցութենէ կապտուած պիտի լինէր, եթէ անդրաշիրիմեան միգամածի ետեւ չգետեղէր իւր դարիւրան: Եւ ո՞չ ապաքէն դիք ու դիւցազունք Ուխմպոս եւ բագին չպիտի ունենային՝ եթէ նոցա որորան ու գերեզման չը լինէին ամսածրար: Մարդկութեան տարեգիրք եւ կենսագիրք, մշտախօս եւ պերճալեզու վկայ են սա ճշմարտութեան թէ՛ մարդ՝ տգէտ թէ՛ գիտուն, երէկ թէ՛ այսօր միշտ կը սիրէ պաշտուիլ անծանօթէ, առաջնորդուիլ անծանօթէ մը, համոզուիլ նմա եւ լիարիլ նմա: Եւ ո՞չ ապաքէն անծանօթութիւնն ալ տեսակ մը դիմակ է: Ուրեմն լոկ բարեկենդանի յատուկ չէ դիմակն: Այն օրէն որ Աստուածային շունչն՝ կտոր մը կաւին հոգի տուաւ, այն օրէն որ հոգին մարմին մ'առաւ, դիմակի գործածութիւնն ալ ի միասին սխաւ: Մարմինն հոգւոյն դիմակն է, հետեւապէս որքան մարդ, նոյնքան դիմակ, ինչպէս որքան ստուղ նոյնքան կեղեւ, որպէս որքան մարմին նոյնքան զգեստ, որքան իմաստ այնքան բառ. դի բառերն ալ դադալարի մը զգեստն կամ դիմակն են: Եւ ո՞չ ապաքէն երգող մը, խօսող մը, գրող մը մեզ այնքան քաղցր է եւ հետաքրքրական որքան անծանօթ է, անծանօթ անունի մը պատնէշին կամ անծանօթ եռոտանիէ մը կուտայ իւր պատգամն: Զօրականն ու որոտը աւելի ճարտար ու յաջող կը նետեն ու նպատակին կը հասցնեն պատնէշին ետեւէն քան բաց դաշտի մը մէջէն: Դիմակներն թէեւ կեղծեալ, ծպտեալ դէմքեր են, բայց կան կեղծիքներ ու ծպտումներ, որք ճշմարտութենէ եւ անկեղծութենէ մ'աւելի կ'արժեն: Ինչ եւ է դադրինք այլ եւս վերացական դիմակախօսութենէ եւ անցնինք իրական դիմաբանութեան:

* * *

Զմիւռնա իւր գեղեցիկ դէմքերէն մին ցցուց այս տարի պարահանդիսի մը մէջ: Այդ դէմքն պճնամոլ լինելու չափ

թէեւ պչրուն, բայց անդիմակ էր: Անդիմակ դէմքերու գեղեցկութիւններ՝ անոմալ արչալոյսներու պայծառութիւնն ունի, եւ գեղեցիկ դէմք մը՝ աստղ մը չէ՞ որ գիշեր մը արեւելլու չափ՝ կը պայծառանայ եւ կը լուսէ:

Պարահանդիսին թատերաժայրն էր Զմիւռնայի աղջկանց նորակառոյց եւ հիակերտ վարժարանին ընդարձակ սրահն, որ յատկապէս տարեկան պարու կամ այլ ազգային մեծահանդէս տօներու համար, իմաստուն կանխամտածմամբ մի, նախասահմանեալ է: Պիտի առարկէք թերեւս այժմ թէ՛ ազգային մանկտուոյն առաքինութեան եւ իմաստութեան զգաստութեան ու սրբազնագործութեան յարկի մը կուշտն է՞ր կը հաստատեն յաճախ շուայտութեան, պագչոտութեան, կերպով իւրիք յատակն ոտէս ապականարար զբօսանոց մրուրներով, խռոչներով, անդունդներով լի հաստատութիւն մը կը հիմնեն: Գեհէն մի կը պեղեն Եդեմին կողին վրայ: Է՞ր լուսոյ տաճարն նախագաւիթ կ'ընտրեն ցնորական կամ դէսլի ցոխութեան տիղմն ու խաւարն առաջնորդելու միտող լաբիրինթոս մը: Պալօի սրահ եւ դպրոցի դասարան միմեանց հետ պատուաստեն թերեւս Զեդ կամ այլոց գայթակղելի եւ այլ լանդակ հակասական երեւոյթ կամ անախորժ համեմատութիւն մի նկատուի: Պիտի սխալիք դուք եւ ամեն անոնք որ այդօրինակ ահարկութիւն ընելու քմախորժին:

Մարդկային յօժարութիւններն, խաղերն, զբօսանքներն, վայելքներն օր ըստ օրէ աւելի ազնուական աւելի քաղաքակրթիչ վիճակի մը վերածելու, մղուլթեանց միջոյններն, յոռութեանց գործիներն առաքինութեան եւ լաւարարոյութեան նոր կերպեր հանդիսացնելու ջանքն է որ այդպէս ընելու արամարանել տուած է Զմիւռնացի Հայուն: Մայր մը, հայր մը, եղբայր մը երբ տարին մի անգամ կ'երթայ պարել, խաղալ այն վայրին մէջ, ուր կ'ուսնի, կը գրէ, կը հիւսէ, կը գրկէ իւր դաւակ կամ իւր քոյր, նոյն երկիւղածութեամբ կը պարէ հոն եւ կ'զբօսնու: Ապա դպրոց մը պարահանդիսի սրահի նախագաւիթ մ'ընտրեն՝ չէ թէ սրբապղծել է կրթութեան տաճարն, այլ պարահանդիսին ձեւն նախատակն սւ նշանակութիւնը ալ աւելի սրբազնացնել, եւ երկիւղած պատկառանօք մը շրջապատել հանդէսը, եւ զայն, կրթութեան տան մը մէջ

ընդգրկելով ազգային եւ ընտանեկան քաղաքակրթութեան նոր ձեւ մի ապլ նմա : Հռիփսիմեան վարժարանի պարահանդէսն աւելի Զմիւռնացի ուսանողներու ծնողաց հանդիսական երեւոյթներէն մին էր , քան մին այն սովորական պալօներէն ուր կ'երթայ մարդ յաճախ , իբրեւ քաղաքակրթ աշխարհներու մէջ տեսնուած բոլոր պարահանդէսներուն մէջ(1) , պատուաւորաբար ու անարատագոյն էր Զմիւռնացի Հայոց պարահանդէսն : Հոս անծանօթ դէմք չ'կային . հայր եւ մայր , քոյր եւ եղբայր էին , որով աւելի ազգային եւ ընտանեկան հանդէս մ'էր , ինչպէս հոս քան սովորական սրտօ մի :

Զմիւռնացի հայրենասէր Հայն՝ այն ամեն հանրական գործի յոր ձեռնամուխ կը լինի յանուն ազգին անուան եւ պատուոյն . ազգին պարծանք , օտարաց նախանձելի եւ իւր սեռին մէջ ընդօրինակելի հանդիսութիւն մի տալ գիտէ : Զմիւռնացի հայու սոյն պարահանդէս այնքան պարկեշտ է , որ գրեթէ միայն չորս հատ ազդ ոտորագրել տուած էր եւ երեկոյթ (soirée) ախտորոտած էր , իոխանակ պարահանդէս (bal) մտկագլուրելու : Եւ արդէն յանուն Աղքատախրաց՝ ընկերութեան եւ աղջկանց վարժարանի մէջ կատարուելիք հանդէս մ'ի՛նչ աւելի պարկեշտ անուն կարէր կրել քան մարդասիրական երեկոյթ մի անունն :

Տոմսակներն յոյժ խնամօք բաժնուած էին : Երբէք դայթակղելի անձ կամ ներկայութիւն չկար հոն : Շատեր գրկուեցան իրենց ոսկիովն ու պաղատանօքն տոմսակ մ'առնելու շընորհէն : Թէեւ սոյն բոլոր ստոյիկեան խտտապահանջման հակառակ՝ աչքիս դպան մէկ եւ առաւելն երկու աննշան դէմք՝ հանդիսի վարդերուն վրայ՝ խոնաւ գիշերներու մէջ սողացող զեւուներ , իւր շողիքն արծաթ կարծող պանդոյր տխմարներ : Ամէն կոչունք իւր հացկատակն ունի : Ամենէ աւելի յըստակ հեղուկն իսկ կուենայ մի քանի հիւլէգիրտ : Արեւն իսկ ունի իւր բծեր : Է՛հ , ստուերն ալ երբեմն պատկերին շուքն կը

(1) Պէտք է յիշել թէ Պօլսոյ մէջ ալ ընտանեկան պարահանդէսներ այժմ սկսած են տրուիլ ի նպաստ կրթութեան գործին : Պէտք չէ նաեւ մոռանալ թէ , բնութեամբ՝ պարահանդէսը նոյն են յամենայն կողմանս աշխարհի : Ծ. Խ.

յաւելլու : Յետ նկատելոյ հանդիսին բարոյական անաղարտ եւ պատուաւոր պահելու սոյն խնամոտ նախադիւշութիւններ ու հիասքանչ նախանձայութիւնն , անցնինք մեր ասպետաց եւ ասպետահեաց չքնաղաղեղ հանդիսին : Սակայն չը մոռնանք անհուն երախտագիտութեամբս շնորհակալեօք յիշատակել ատո հանդիսին գրեթէ անզային նախագահ Վսեմ Գրիգոր Էֆէնտի Էսայեան , որ հռչակաւոր է անզասիրական , մարդասիրական գործերով , եւ մին Է Զմիւռնաւի մեծանուն Հայերէն ու Ատենապետ Աղքատասիրաց ընկերութեան :

* * *

Վարժարանին ժողովի դռնէն մինչեւ վերի սրահն ու դասարաններն չկար աչքի դպելիք խորշ կամ վայր կամ անցք , որ՝ նոր հարսի մը սրահակին կամ յաղթական կամարի մը պողոտային նման , բնական եւ արհեստական սեթեւեթներով պճնազարդուած չը լինէր : Կանաչագեղ թուփերու դալարեաց գարուն մի իւր կիտուածագեղ ծաղկագորգն ամենուրեք տխուր էր մանուածապատ եւ օձապտոյտ : Հանդիսին նիւթական փայլին եւ պերճանաց հեղինակներն չեն Զմիւռնայի հոգատար ընկերութեան նազելաշուք Տիրուհիք , որ ինչպէս վարժարանին շինութեան ատեն , նորա ներքին կահուց , գրասեղինաց , պատուհանաց , եւ այլ սլիտանի դպրոցական կարասեաց հոգն ստանձնած էին իրենց արկղին ծախսւքն , նոյնպէս եւ այս անգամ սլարահանդէսն ամբողջ անձնուիրաբար կահաւորելու եւ գեղադարձելու հոգն ստանձնած էին : Կիներն արդէն ձեւագիտութիւն եւ ճաշակ ծնած են , այլ Զմիւռնայի մեր հայուհիք՝ այդ ճաշակագիտութեան մասնաճիւղին մէջ , տեսակ մի հոմերական ու մոգական գերազանց հմտութեամբ օժտեալ են : Պարահանդիսին վայրերն՝ այնքան գեղեցիկ եւ հրապուրելի , ճոխ ու պայծառ զարդարուած էին , որպէս թէ բուն իսկ իրենց զարդասենեակն լինէր այն : Արդէն , որ հաստատութեան կամ նիւթի որ հպի կոմ աւարչական ձեռքն , կարծես նմա դիւթական նոր շնորհ մը նոր շունչ մը կը յաւելլու եւ մարդուն հոգին ու հանճարն նմա հետ կը կցորդէ կը լծորդէ : Հոն ուր կին չ'կայ , կեանք

ու հոգի չկայ: Կի՛նն թէ ընտանեաց եւ թէ ընկերութեան կեանքն ու հոգին է: Առանց կնոջ մարդ կեանքի բացակայութիւն կամ ամայութիւն է: Ուր կի՛նը չը ճառագայթեր ու չ'ներշնչեր, հոն ամէն ինչ գերեզման, գառս է: Սոյն հայրենասէր հայուհեաց շափուղեայ ողկոյցն կազմող մի քանի գոհարներն՝ թէեւ կարող էի յիշել, եթէ հաւաստի չ'լինէի թէ՛ իրենց անձնական պարկեշտութիւնը՝ ի խոր խոցած չ'պիտի լինէի զիրենք հասարակութեան ճանջցնելու համար, զի քաջ գիտեմ թէ սոքա ճիշդ նման են այն նաւաստուոյն՝ որ առաջին անգամ նաւակոծութենէ փրկող աստղը նաւապետին ցուցնելէն եւ անունը տալէն յետոյ կրկին կը քաշուին իրենց պարկեշտ պաշտօնին մէջ: Սոքա աւետարանին այն բարեգործներն են որոց աջ ձեռքին ըրածն ձախն կ'անգիտէ. չեն այն սովորական հայուհիներէն, որք իրենց ազգային բարեգործութիւններն՝ իրբեւ տաղանդ փայլեցնելու միջոց մը կ'ընտրեն քան ազգին իրական բարիք մը գործած լինելու ներքին գոհունակութիւնն վայելելու պարտքն: Սոքա իրենց սեռին քաղաքակրթութեան գործոյն մէջ նախախնամութիւն մը լինելու չափ հզօր փրկարար դեր ու դիւրք ունին: Ինչ գործոյ որ ձեռնարկեն, իրենք առանց դափնիի եւ գործն առանց պսակի չեն մնար: Կի՛ններ են, այլ տաւել քան զայր գործօն եւ զգօն կի՛ններ, եւ Զմիւռնայի մէջ քանիներ կան այս օրինակ ժրագլուխ կի՛ններէն որոց եռանդուն ու վառվռուն գործունէութենէն կը շիկնին այրեր, եւ կը հերքեն այն արական մենամոլ սնափառութիւնը շոյող սա առածին ճշմարտութիւնը թէ՛ խօսքերը կի՛ններ եւ գործքերը այրք եւ: Դ՛չ ապաքէն ահա ընթերցանք կի՛ններ, որք խօսելէ աւելի գործել գիտեն: Սոյն ազնուաշուք Զմիւռնուհիք գաւառի յատուկ անկեղծասրտութեան, ոսկեղարու ձրից եւ աւետարանական առաքինութեանց հետ, ունին այնպիսի քաղաքակրթական արեւմտամտութիւններ ալ, որ մայրաքաղաքաց հայուհիներուն հետեւելի ընդօրինակելի տիպ ու տիպար կարող է հանդիսանալ: Եթէ ֆսերքսէս տեսնէր զայսպիսիներու գունդն, պիտի գոչէր «Ահա կի՛ններ որք այրերէ աւելի արիագոյն կը գործեն»: Իսկ եթէ Մեծն Նաբոլէոն տեսնէր, պիտի սըխրանար աղաղակելով «Ահա կի՛ններ որք կը քաղաքակրթեն

ազգն ու կը վերաշինեն : Ծախահարելի դրուատեաց արժանի էր հանդիսին բարեգարդութեան արդոսեան աչերով հսկող գործունեայ դասերուն մէջ շատերու հետ նաեւ Տ. Մեսրոպ Սիմօնեան , եռանդուն ու վառվռուն երիտասարդն , որ թէ իւր անհատական եւ թէ ազգային շրջանակին մէջ , մեծ դեր խաղալու սահմանուած Զմիւռնացի հայ հայրենասիրաց գընդին յառաջապահներէն մին է : Պարահանդիսին ներկայ էին գաւառին վսեմ . կուսակայն եւ այլ բարձրաստիճան պաշտօնատարք , համազգի թէ չհամազգի , որք հայկական սոյն վեհափառ եւ վսեմաշուք հանդիսութեան վրայ ց'աւարտ անյադ գմայլանօք համակուած մնացին : Զմիւռնայի Հայոց բոլոր պատուաւոր դասուն ներկայացուցիչք գրեթէ բացակայ չէին . ազգային ուրիշ մարմնոց հետ , Հայ մամուլն ալ իւր ներկայացուցիչն ունէր հոն . Արեւելեան մամուլ Տէր եւ տնօրէն Տեար Մամուրեան , Հայ գրականութեան եւ ուսուցչութեան այդ հանճարեղ նահապետներէն մին շուրջ պար առեալ էր ընորհաշուք հանդիսորդներէ , եւ առ ինքն համակիր ողիներէ տեղացած վարդարոյր ողջոյններու եւ մարգարտեայ ժպիտներու ծաղկներու ներքեւ , իւր մշտադալար սիրտը առոյգագեղ պարմանոյ մի խանդից հրատուփն բոցավառ , եւ համեստ հպարտութեամբ լանջուռոյց , կարծես իւր ձիւնածաղիկ ալիք նոր գարունով մը կ'սպտային , զի գրեթէ բոլոր սիրուն ասպետք եւ թեթեւոտն ասպետահիք իւր մոքի գաւկըներն էին . որոց ի տես կ'զգար այն հոգեբանական գերագոյն հրճուանքն որպէս կ'զգայ մի ալեծաղիկ զօրապետ ռազմադաշտին վրայ պատուոյ եւ յաղթանակի դափնիներովն ու ծափերովն ճառագայթող շառաչող լէզէոնն դիտած փառապանծ պահուն : Մանաւանդ երբ դիտէիր իւր ոսկեղով ու ցորուն անիոցին ետեւ փայլատակող ջուխտ մի փայլիւրն խաժակն աչքերուն մէջ իմաստասիրի մը մարմնուն ու երազուն , աշխանային ու նուաղլոտ հայեցուածոց հետ եւ քերթողի մը աւիւնոտ ու կրակոտ թափանցուն եւ հոգեզննին խուզարկու թարթափներն , իսկոյն պիտի գոչէիր թէ այդ աշխանազայր եւ ազազուն ստոյլիկեանն ու հոգեպիւղ պղատոնականը կը տանէր յինքեան մշտադալար եռանդի գարուն մը եւ թէ տարիներու անկարկառելի խորշոմներէն ըմբոստ սրբատաշ

ճակատը անպետական եւ հոմերական խանդի մը հրատուփն կը կիզուր, ու կը վառէր, ինչպէս կը վառէր մարենին առանց այրելու եւ այրուելու: Մամուրեան կ'ալեւորի այլ չճերանար, ադամանդ մ'է որ քանի հիննայ այնքան կը կրկնապատկէ իւր վայլն եւ արժէք: Գինին է նա անապակ որ քանի հիննայ այնքան կ'ազնուանայ:

Պարահանդիսի սոյն հիառքանչ համատեսիլին (բանօրամա) չքեղ պատկերներու սոյն արզամին մէջ, ի զուր որոնեցի գըտնել մեր և ամենուս համակիր դէմք մը, պատկառելի ու անհրաժեշտ դէմք մը — Տեար Զիլինկիրեան, Զմիւռնայի սյդընտրեղագոյն ծաղիկն կը պակտէր, զի բռնամահ հարազատին արցունքովն դեռ թաց և ցօղաթուրմ էր նա որ սակայն ծնած է մշտածաղիկ ու մշտածաղիտ ապրելու նախասահմանեալ թէութեամբ: Թէև ինք բացակայ այլ իւր դիւթական ոգին՝ որ Յանոսի դէմքն ունի, և Արիադնէի թելն է՝ որ ամեն տեղական հանդիսութեան՝ նոյնպէս եւ այս երեկոյթին բաւիղէն մութ աչօք մտնողներուն իսկ լոյս աչօք ելնողներուն կ'առաջնորդէ:

* * *

Այլ սակայն մեր աչքն նետենք հոն ուր կը շողան գեղեցկութեանց համաստեղութիւնք, ուր կ'ալեծփի պերճութեան և շնորհաց կոհակաւէտ ու մրրկալար ծովն: Տես, երեք սըրահի մէջ կը պարեն, երբեակ շնորհաց պատշէկ պատկերներ, եղիւսեան յաւերժհարսանց պարն ի նախանձ գրգռելու չափ ներշնչուն: Պարեւ այսօրինակ հանդիսի մէջ, թեւակից ունենալ հրեշտակ մը, դէպ ի արքայութիւն թռելու պէս բան մ'է: Նորարողութիւն ասպետք, ծաղկատի ասպետուհիք, նոր երկինքն էր նշուրող աստղերու նման, ամպէ ամպ գրկէ ի գրկէ թեւէ ի թեւ կը թռչտէին, որպէս թիթեռնիկներ ծաղկէ ի ծաղիկ:

Զմիւռնաի գեղեցկութեան սոյն բուրաւէտ ծաղկաստանն այնքան կընդդիւաւէտ էր, որ ինքզինքդ պահ մը Արարիոյ Խըկենեաց անտառներու ներքեւ, եւ հիւրինեռու դրախտին մէջ կը կարծէիր: Ամէն դէմքի վրայ սիրավառ ժպիտ մը կը ծլի. քանի նազանք, ինչ սրտակտուր կոտորուուք, ինչ սրտեր ճղա-

կտոր կ'ենեն, ինչ նոճի հասակներ, ինչ վարդ այտեր, համակ բոյր, համակ պշտանք, փաղաքանք, համայն շող, բոց և փայլակ են: Չկայ գեղեցիկ մ'որ աւելի տեսնուելու քան տեսնելու, որ աւելի փայլ տալու քան առնելու համար եկած չլինի, և որոյ ուռուցիկ կուրծքը, լուսահրատ ճակատը, չաստեղազարդեն գոհարներ: Լուսածղի թաթիկներ, զոր կ'ըզթայեն ոսկի և ադամանդեայ սպարանջաններ, աստղափայլ մասանիներ, սիրոյ, սրտի շղթաներ, որք Բսերքսեսի շղթաներէն աւելի յիմար ու յամառ կ'պատժեն զիրենք խռովող ծովն աւ մրրիկ:

Գոհարներու ճաճանջները, սրահն ողողող ջահերու ճառագայթից հետ խառնուած և զիրար աւելի պայծառացուցած, Զմիւռնական հմայելի ու հիանալի գեղատառներն կը յօրինէին: Բոցավառ վառսի, ալեծածան ֆաւրիշի, գեղօրօր բօլֆայի և նաղելապար շաւսիի յորձանուտ հոսանքին մէջ՝ երբ կը խառնուէին թաւիշի, բեհեզի սնդուսի փրփրուն կոհակներ, սրահներն ամբողջ հարսնետունէ մ'աւելի պերճաշուք ու ներշնչուն կը հանդիսացնէին: Քանի խանդավառ եւ յաղթական դիւցազունի վեհափառութեամբ կը ձոխան մեր շիւ ու Ժեօն ասպետներ. ոլորուն պէսերով հրանետ բիրերով, ինչպէս և ասպետուհիք աստղէ բերով և մահիկէ ճակատով, գոռզ և բուրաղօծ գանդուրներով քան զասպետուհիս աւելի պճնամոլ: Եւ էր չլինին գեղեցիկ, քանի որ գեղեցիկ մը պիտի թեւակցին: Գեղեցկութիւնը հին Յունաց համար, հանձարոյ չափ պաշտելի էր: Կին եւ երիտասարդ, գեղեցկութեան սեթեթի հոմանիշ են: Մանուկը կը խաղայ ու կը ճռուողէ. պատանին կ'ուսնի, կին ու երիտասարդ կ'երգեն ու կ'պարեն, ինչպէս ծերը կ'աղօթէ ու կ'օրհնէ: Քերթողը կը հիանայ ու կը ներշնչուի, զի՞ փոյթ թէ խմաստասէրն ալ սոյն գարնան դէմաշնան մեղամազձոտութեամբ կը խոկայ: Աշուններ կան որ գարուններ կ'արժեն: Մէկ խօսքով սոյն ազգային պարահանդիսին պայծառագեղ երեկոյթը Զմիւռնական չքեղութեանց արուեստահանդէս մ'էր: Սակայն և այս գեղեցիկ երեկոյթն ալ մարդկային ուրիշ երջանկութեանց վաղանցիկ և դիւրաթարշառ երեկոյթից նման անցաւ, լոկ թողով յիշատակի մը ցուրտ ածխան սրահու մէջ, որք այնքան պիկն փարած էին այս

սիկն աղիքի հանդիսին, ուր ոմանք փայլելու համար չատեր ունցած չունցածնին շուայլած էին: Այս տեսակ հանդէս մը վայելելը մեռնելէ առաջ արքայութիւն մը վայելել կ'արժէր:

Զմիւռնա

Ա.

ԴՐԱՄԱՏՈՒՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ

Հայոց գործունէութեան և ուշիմութեան նոր ապացոյց մը կարող ենք համարիլ իրաւամբ այն տնտեսական ձեռնարկ, զոր ի գլուխ կը հանէ Հանդիսիս աշխատակից՝ հանրածանօթ Տ. Յովհաննէս Թիւյսիւզեան: Ժողովուրդային Դրամատունն, ոյր վրայ գաղափար մը սուինք անցեալ ամ մեր սրտուական ընթերցողաց, ներկայ տարւոյս փետրուար 22էն սկսեալ կը գործէ Տնօրէնութեամբ Տ. Յովհաննէս Թիւյսիւզեանի, որ միանգամայն հիմնադիրն է սոյն հանրօգուտ հաստատութեան: Բարիգի 17րդ. գաւառակին կը ստանանի Թիւյսիւզեան Դրամատունն, հաստատուած Տիկնանց Փողոցին մէջ (Rue des dames):

Բոլորով սրտիւ կը խնդակցի նմաբերութիւնս՝ այն արդիւնաշատ ազգայնոյն, որ իր յատուկ նախագործութեամբ՝ Եւրոպայի մայրաքաղաքին մէջ այսպէս կը յաջողի կարեւոր հիմնարկութիւն մ'ընել. հիմնարկութիւն՝ որ կը վայելէ մեծամեծ տնտեսագիտաց և ելմտագիտաց հսկանաւորութիւնն: Այս պայմանօք հիմնուած գործոյ մը յաջողութիւն մալթել աւելորդ պիտի համարէինք. սակայն մաղթանքներ՝ այսպիսի պարագայից մէջ՝ ի սրտին կը ծնանին, և սկէտք է հրապարակաւ ալ արտայայտուին. Յաջողութիւն ժողովրդային Դրամատուն. Մեծարանք առ Տ. Յովհաննէս Թիւյսիւզեան:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ . — Խմբագիր-Տնօրէն Մանուկ Մամուրեան . Բաժանորդագիրն է մայրաքաղաքիս համար 4 մէճիտ . Գործակալութիւն Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան :

ԲԻՒՐԱԿՆ . — Կիսամսեայ լրագիր , գիտական , քաղաքական և ազգային . Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Իւթիւնեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 2 1/2 մէճիտ ամեն տեղի համար :

ԸՆՏԱՆԻՔ . — Կիսամսեայ հանդէս , բարոյական ու զրական . Խմբագիր Սիմոն Գաբամանեան , Հրատարակութիւն Արամ Աշճեան :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ . — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ . Հրատարակիչք՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօվլէթեան : Տարեկան բաժանորդագիրն՝ 40 Պոլսոյ և 45 դանիական զաւառաց համար :

ՄԱՍԻՍ . — Շաբաթամերթ ազգային և քաղաքական , հրատարակութիւն Առեւեղօ օրամերթի . Տարեկան բաժանորդագիրն՝ կէս ոսկի :

ՖԷԼԷՔ . — Պատկերազարդ Թրքահայ հանդէս կիսամսեայ , գրական ու գիտական . Տէր-Խմբագիր Յովհաննէս Յ. Պալըզճեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 4 մէճիտ

ՃԻՀԱՆ . — Շաբաթամերթ գրական , գիտական , տղերտրական , կին . Տէր-Խմբագրապետ Տիրան Գ. Քէլէկեան . Տարեկան բաժանորդագիրն 80 և վեցամսեայն 40 դանիական :

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Երկրագունք կը հրատարակուի ամիսն անգամ մը:

Տարեկան բաժանորդագինն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէհիս, զաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանկ, քղրասարուքեան ծախսն ինկերութեանս վրայ լինելով:

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւեսիս Էֆենտի Եօր-սամեանի գրասենեակը, 4. Պոլիս, Կամուրջին զուխը, Վա-լիսէ Սուլթան խան, քիւ 6, եւ Կամ Արամեան Տօգարան Չագ-մագնըլար Եօգուշու, Յակոբեան խան, քիւ 15:

Սմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէմիրեփաշեան, 4. Պոլիս Ֆին-նանըլար Եօգուշու Արեւելեան Շուկայ (Եւր Պօստաւոճէ) վերին յարկ, քիւ 52: Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Զարեհաքքի եւ Շարաք օրերը կէս օրէն յետոյ:

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան:

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

4. Պոլիս. ջրավաճառ Պօղոս Աղաի եւ Յակոբ Աղաի խանութներն ի Պահնէ գաբու:

Առաջին տարին կը գտնուի գրասենեակին: Գինն է 4 Մէհիս:

ԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ. Գաբրիէ Էֆենտի Էգնոյեան (M. Kapriel Eknayan.
	Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)
Մանչէսթըր	Գ. Էֆենտի Մոյսմալլեան (Mr. K. Mol-
	dovack care of Messrs. Gumushguerdan Bros
	400 Portland St. Manchester.
Վարնա	» Կարապէտ Էֆենտի Յովսէփեան
Կարիս	» Յակոբ » Համամեան
Տօգրոս	» Միւրան » Քիւրքեան
Աւիսոն Գ. Հիսար	» Սմբատ » Դաւիթեան
Արսլազ	» Ն. » Տաղաւարեան
Մարսե	» Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Ալեքսանդ	» Վահան » Քիւրքեան
Մուս	» Մկրտիչ » Սարգեան
Վան	» Մարկոս » Կաթանեան
Բդի	» Աւետիս » Գալստերեանեան
Իզմիտ-Պահնէնիկ	» Յարութիւն » Տէր Կարապետեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի: